

Tidsskrift om levekår
og livsstil

Verdiundersøkelsene:
Sentrale verdier endrer seg sakte
De fleste vil ha lydige og
veloppdragne barn

- Tidligere tryggedirektør føler seg hjemme i SSB
- Enslige forsørgere og arbeidslinja
- Hvor godt leser nordmenn?
- Tappingen av Nord-Norge

1/98

Samfunnsspeilet

Innhold

Norske verdier og holdninger 1982-1996: **2**
Sentrale verdier endrer seg sakte
Ola Listhaug

Norsk barneoppdragelse i 1990-årene: De fleste **10**
vil ha lydige, veloppdragne og ansvarsfulle barn
Odd Helge Lindseth

En byråsjel krysser sine spor: - Det er her jeg **17**
egentlig hører til
Dag Ellingsen

Enslige forsørgere og arbeidslinja **22**
Randi Kjeldstad

Hvor godt leser voksne nordmenn? **28**
Egil Midtlyng og Agnes Aall Ritland

Tappingen av Nord-Norge **33**
Even Høydahl

Samfunnsspeilet

Nr. 1/1998 - 12. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (*dae@ssb.no*) (red.), Jon Erik Finnfold, Per Morten Holt, Ragni Hege Kitterød, Berit Otnes, Hilde Rudlang.

Redigering: Liv Hansen, Åshild Lønhøiden, Solfrid Michaelsen, Anne Skarateppen.

Design omslag/maler: Enzo Finger Design.

Trykk: Lobo Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 280,- (institusjoner), 190,- (private). Enkeltnr. kr 50,-.

Internett: Utdrag fra Samfunnsspeilet publiseres elektronisk på Internett.

Web adresse: <http://www.ssb.no>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4521-4.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: Tom A. Kolstad, Scan foto.

Illustrasjonsfoto: S. 8: Tommy Nilsson/Mira/Samfoto. S. 14: Elise Sotberg/Samfoto.

S. 17 og 19: Svein Erik Dahl/Samfoto. S. 39: Rune Lislrud/Samfoto.

Norske verdier og holdninger 1982-1996:

Sentrale verdier endrer seg sakte

2

Nordmenn er blitt noe mindre opptatt av religiøse dogmer, og troen på Gud betyr mindre for dem. Men den svekkete religiøsiteten gjelder ikke for de yngre aldersgruppene. Vår personlige moral er blitt mer liberal: Vi er mindre fordømmende overfor fenomener som homoseksualitet, skilsmisser, dødshjelp eller prostitusjon. Men samfunnsmoralen, inkludert skattemoralen, har ikke blitt oppmyket i løpet av de nær 15 årene undersøkelsen omfatter.

Ola Listhaug

Verdier uttrykker folks oppfatninger om de mål man bør realisere på forskjellige områder av livet: I arbeid, familie, politikk, religion og moral. Verdier virker til å motivere mennesker når de handler, og handlingene deres kan spenne over alt fra politiske valg til kjøp av dagligvarer. Vi snakker derfor gjerne om at verdier er latente størrelser som ligger i bunnen for menneskelig atferd og holdninger (Halman og de Moor 1993).

Verdiendringer skjer langsomt

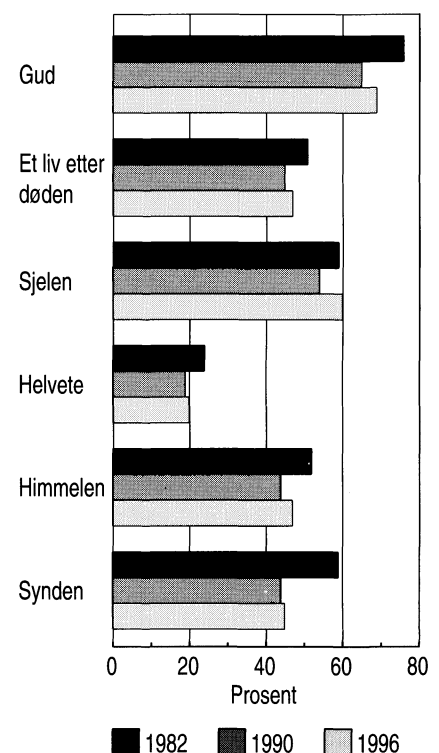
Holdninger blir sett på som mer konkrete og spesifikke. Verdier er mer stabile enn holdninger, og vi tenker oss at verdiene bare forandres sakte, mens holdningene vil forandre seg i større grad. Forskning som skal forsøke å fange inn verdiendringene i samfunnet må derfor være langsiktig. Med data fra Verdiundersøkelsen presenterer vi her noen funn som kan si noe om utviklingen av religiøsitet, moral og familieverdier fra 1982 til 1996.

Verdiundersøkelsen er en kilde til kunnskap om personlig tro og forestillinger, slik den enkelte opplever og gir uttrykk for dem. Vi vil se på utviklingen i tre forhold som angår den enkeltes forhold til religion: Troen på dogmer, hvor viktig Gud er i ens liv og om en regner seg som en religiøs person eller ikke.

Troen på de religiøse dogmer kan være særlig utsatt for påvirkning fra sekulariserende krefter, krefter som bidrar til å svekke religiøsiteten (se ramme 2). Dette vil kanskje særlig gjelde når de religiøse dogmene er spesifikke og konkrete. I Verdiundersøkelsen er det listet opp et sett av tradisjonelle dogmer som inngår i kristendommen, men som også har klar relevans for andre religioner.

I figur 1 gjengir vi andelen som sier at de tror på seks forskjellige dogmer. I denne artikkelen har vi ikke anledning til å gå inn på en detaljert diskusjon om hvordan informasjonen kan tolkes og analyseres (se Nergård 1986 for en omfattende analyse av materialet for 1982). Vi merker oss to hovedtrekk ved figuren. For det første er rangeringen av dogmene relativt lik på de tre tidspunktene. Det er flest som oppgir at de tror på Gud, og det er færrest som tror på helvete. Det andre funnet, som interesserer oss mest her, er at andelen som oppgav at de tror var høyest i 1982 og lavere ved de to andre tidspunktene. Nedgangen var størst fra 1982 til 1990. Fra 1990 til 1996 var det en svak økning, men slik at nivået i 1996 lå lavere enn i 1982. Dataene i figur 1

Figur 1: Andel som tror på forskjellige dogmer. Prosent

Kilde: Verdiundersøkelsene

Ramme 1. Verdiundersøkelsen: et globalt forskningsprosjekt

Den norske verdiundersøkelsen er del av et av de største forskningsprosjekter i internasjonal samfunnsforskning. Prosjektet ble startet av European Value Systems Study Group som gjennomførte den første undersøkelsen med basis i land i Vest-Europa og Nord-Amerika i 1981-1982. Etter hvert ble det geografiske området utvidet, og den andre datainnsamlingen i 1990-1991 fant sted i mer enn 40 land med deltakelse av land spredt over de fleste regioner av verden. Omfanget av deltakende land er på tilsvarende nivå i fase tre som ble utført i 1995-1996. Undersøkelsen fortjener dermed sitt engelske navn, World Values Survey.

Verdiundersøkelsen er et prosjekt for det lange løp. De 15 år som har gått siden prosjektet startet opp er ennå for kort til å gi svar på mange av de sentrale problemstillingene og til å avgjøre hvilke forklaringsmodeller som har størst forklaringskraft. Noen av de mest sentrale problemstillingene omfatter om det skjer en sekularisering med en svekkelse av religion, om postmaterialisme med større vekt på ikke-materielle preferanser er på fremmarsj eller om materialismen er den rådende tendens (Hellevik 1996), og om balansen mellom individualisme og kollektivismen forandrer seg. I den sammenlignende delen av studier er vi interessert i om det foregår en verdimesssig konvergens slik at det blir mindre forskjeller mellom landene, og om det skjer en svekkelse av distinkte nasjonale kulturer. Slike spørsmål er viktige både for forståelsen av globaliseringen i verdenssamfunnet, og for forståelsen av regional integrasjon i Europa og andre deler av verden. Siktemålet vårt i denne artikkelen er i først rekke beskrivende, men med noen referanser til viktige hypoteser og teori.

Forskningsinteressene som opprinnelig lå til grunn for Verdiundersøkelsen var dominert av religionssosiologi og teologi. Spørsmål om religiøs tro og aktivitet ble derfor grundig dekket i den første undersøkelsen. Mange av spørsmålene ble gjentatt i den andre runden. Det ble også tatt med en del nye spørsmål om religion i denne runden. I den nye datainnsamlingen er de viktigste spørsmålene om religion gjentatt. Andre områder er moral, familie, arbeid, fritid og politikk. På alle disse feltene er det serier av spørsmål som kan benyttes til å studere utviklingen over tid. Hver undersøkelse har også grupper av spørsmål som ikke blir gjentatt, men som kan utdype de spørsmål som kan studeres over tid. I den nye undersøkelsen er det særlig mange spørsmål knyttet til miljøpolitikk og demokrati. Interessen for å inkludere slike spørsmål bunner i at både miljøproblemer og demokratiproblemer er globale. De opptar både den alminnelige samfunnsborger og den politiske elite i land som er på forskjellige utviklingsnivåer i alle deler av verden. Mange av de spørsmål som inngår i den norske undersøkelsen får sin mening gjennom sammenligning med andre land.

Statistisk sentralbyrå har gjennomført alle de tre norske undersøkelsene. I 1982 var Henry Valen og Ola Listhaug prosjektledere, i 1990 og 1996 var Listhaug prosjektleder. Dokumentasjon av data finnes i tre rapporter (Listhaug, Jenssen og Mysen 1983; Listhaug og Huseby 1990; Listhaug, Håskjold og Knudsen 1997). Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste stiller de tre datasettene til disposisjon for forskningen.

er basert på prosentandelen som sier at de tror når vi utelukker personer som sier at de ikke vet. Prosentandelen som svarer "vet ikke" på spørsmålene om tro på dogmer var i overkant av 10 prosent i 1982 og 1990. I 1996 var den tilsvarende gruppen i overkant av 5 prosent. En analyse der vi inkluderer gruppen som er registrert uten et klart svar i prosentueringsgrunnlaget, gav en større grad av stabilitet i andelen som tror fra 1982 til 1996 enn vist i figur 1. Andelen som sier at de ikke tror øker. Dette kan antyde at tvilere har beveget seg i retning av å ikke tro på de aktuelle dogmene. Men vi kan ikke utelukke at noe av endringene kan forklares med metodiske faktorer som har bidratt til en nedgang i vet-ikke-andelen i 1996.

Troen på de forskjellige dogmer hører til på samme dimensjon av religiøsitet (Halman og Vloet 1994). Vi kan derfor sammenfatte opplysningene i en indeks som summerer antallet dogmer som den enkelte tror på. Vi ser i tabell 1 at mens den norske befolkningen i 1982 gjennomsnittlig trodde på 3,2 dogmer av totalt 6, falt dette til 2,7 i 1990 for så å stige til 2,8 i 1996. Det samme mønsteret finne vi også for hvordan man vurderer Guds betydning for eget liv. Dette blir vurdert på en skala fra 1 (ingen betydning) til 10 (svært viktig). Gjennomsnittet falt fra 5,2 til 4,6 fra 1982 til 1990, for så å stige marginalt til 4,7 i 1996.

Tabell 1 viser også hvordan troen på dogmer og vurderingen av Guds betydning i eget liv varierer med kjønn, alder og utdanning. Religiøsitet er sterkest blant kvinner, hos de eldre og blant personer med lav utdanning. Dette er ikke oppsiktsvekkende. Mer interessant er det å se at utviklingen mot svekket

Ramme 2. Svekkelse i troen på religiøse dogmer

En sentral hypotese i sekulariseringsteori er at religion og religiøsitet svekkes i det moderne samfunn. I takt med et stigende utdanningsnivå i befolkningen og en økende vekt på vitenskap og forskning som grunnlag for erkjennelse vil religion miste sin innflytelse (Riis 1994). Denne hypotesen kan undersøkes med grunnlag i forskjellige indikatorer på religiøsitet. For eksempel har Gustafsson (1994) sett på tilgjengelig statistikk over deltakelse i forskjellige religiøse aktiviteter i statskirkene i de nordiske land fra 1930 til 1980, og i hovedsak vist at det er en nedgang i religiøs deltakelse. Han finner heller ikke grunnlag for å hevde at de kristne frikirkesamfunn har hatt en motsatt utvikling, slik at den samlede konklusjon om nedgang står fast. Sammenlignet med andre vestlige land er religiøsiteten i de nordiske land lav (Riis 1994). Undersøkelser av aktivitet fanger inn bare en del av religiøsitet. Mange vil hevde at kjernen i religiøsitet ikke er deltakelse i organisert kirkeliv, men den personlige tro og forestillinger som den enkelte opplever og gir uttrykk for.

Tabell 1: Indeks for tro på dogmer og bedømming av hvor viktig Gud er i livet.¹ Gjennomsnitt

	Tro på dogmer			Gud viktig i livet		
	1982	1990	1996	1982	1990	1996
Total	3,2	2,7	2,8	5,2	4,6	4,7
Kjønn						
Mann	2,6	2,3	2,4	4,3	4,1	4,0
Kvinne	3,8	3,2	3,3	6,2	5,0	5,3
Alder						
18-24 år	2,5	2,4	2,6	3,5	3,5	3,7
25-44 år	2,6	2,2	2,6	4,3	3,9	4,1
45-66 år	3,5	3,1	3,0	5,9	5,3	5,3
67-79 år	4,6	3,7	3,4	7,5	6,5	6,3
Utdanning²						
Lav	3,7	3,1	3,0	6,2	5,3	5,4
Middels	3,3	2,5	2,9	4,9	4,0	4,6
Høy	2,7	2,7	2,8	4,6	4,4	4,3

¹ Indeksen er summen av dogmer som den enkelte tror på, jf. forspalten i figur 1. Hvor viktig Gud er i livet er basert på spørsmålet: "Og hvor viktig vil du si at Gud er i ditt liv? Vær så vennlig å svare ved hjelp av denne skalaen. 10 betyr "svært viktig" og 1 betyr "ingen betydning".

² Lav utdanning er avsluttet/planlagt avsluttet ved 16-årsalder eller lavere. Middels utdanning er avsluttet/planlagt avsluttet ved 17-20-årsalder. Høy utdanning er avsluttet/planlagt avsluttet ved 21-årsalder.

religiøsitet ikke er like jevn i alle gruppene. Det viktigste unntaket gjelder for alder, der den yngste aldersgruppen (18-24 år) ikke viser nedgang verken i troen på dogmer eller i vurdering av hvor viktig Gud er i eget liv. Også for aldersgruppen

25-44 år er det tilnærmet stabilitet for de to indikatorene på religiøsitet. For de to eldste aldersgruppene, og særlig for den eldste gruppen (67-79 år), ser vi en svekkelse av religiøsiteten. Samlet betyr det at sammenhengen mellom alder og

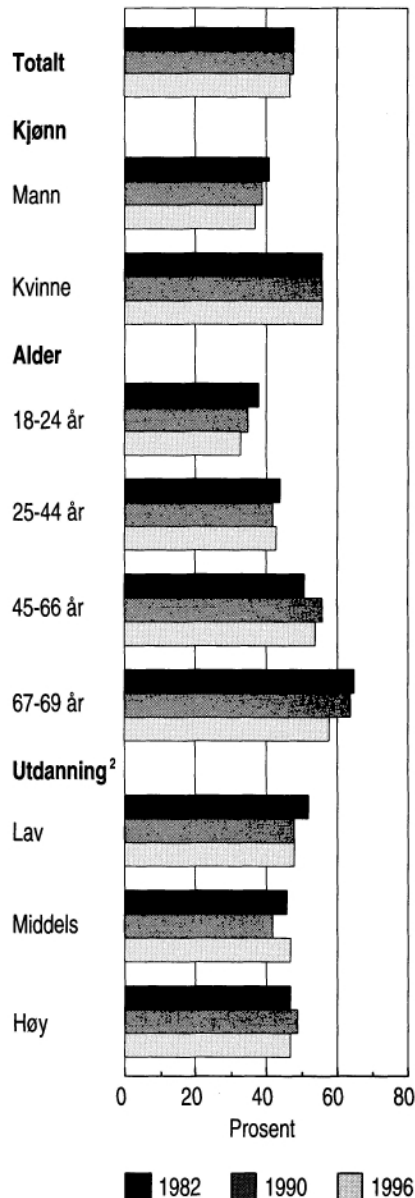
religiøsitet var svakere i 1996 enn i 1982. Denne konklusjon holder når vi foretar en statistisk kontroll i form av en regresjonsanalyse, der både alder, utdanning og kjønn inngår samtidig.

To sider ved alder interesserer oss i forhold til religiøsitet. Det første er hvordan religiøsiteten utvikler seg gjennom livsløpet, og om menneskene får styrket sin tro og sitt religiøse engasjement ettersom de blir eldre. Det andre er om de nye fødselskullene (kohortene) starter sine livsløp med en stadig svakere religiøsitet. Dette er hva vi vil forvente ut fra en sekulariseringsteori (se ramme 2), der vi antar at sosialiseringen i barndoms- og ungdomsperioden skjer under betingelser som i mindre og mindre grad blir preget av at religion er viktig. Vi merker oss at den yngste alderskategorien i de tre undersøkelsene utgjør forskjellige kohorter (med et lite unntak for medlemmene av ett fødselskull som er overlappende for 1990 og 1996). Disse kullene, målt i samme fase av livsløpet, viser omtrent samme grad av tro på dogmer og vurderingen av betydning av Gud i eget liv. Dette er et funn som avviker fra det vi ville forvente å finne ut fra en enkel sekulariseringsmodell. Mer utførlige analyser vil forhåpentligvis kaste ytterligere lys over hvordan dette kan forklares.

Allmennreligiøsiteten er stabil

Selv om både listen av dogmer, og spørsmålet om hvordan man vurderer betydningen av Gud i eget liv, ikke går særlig langt i å beskrive innholdet av det religiøse, er det likevel en viss grad av presisering av hva som er innholdet i forestillingene. Verdiundersøkelsen inneholder også et spørsmål der vi spør om en regner seg som en religiøs person. I dette spørsmålet er ikke

Figur 2: Andelen som regner seg som en religiøs person.¹ Prosent

¹ Figuren er basert på spørsmålet "Uansett om du går i kirken eller ikke, vil du si at du er
1. en religiøs person,
2. ikke en religiøs person,
3. overbevist ateist?"

² Se note til tabell 1

Kilde: Verdiundersøkelsene

religiøsitet knyttet til bestemte dogmer eller til et begrep om Gud. Har det skjedd en svekkelse av religiøsiteten i den norske befolkning når vi ser på en slik åpnere indikator? Ved siden av "religiøs person" og "ikke en religiøs person" ble alternativet "overbevist ateist" listet opp som svarmulighet. Ved de tre tidspunktene deler det norske folk seg i omtrent to like store deler som ser på seg selv som henholdsvis religiøs eller ikke religiøs, og en meget liten gruppe som regner seg som overbeviste ateister. Hvis vi lister opp prosenttallene i rekkefølgen: "Religiøs person", "ikke religiøs person" og "overbevist ateist", er fordelingene: for 1982: 48, 49 og 3, for 1990: 48, 50 og 3 og for 1996: 47, 49 og 4. Det er vel vanskelig å tenke seg at vi kan komme særlig nærmere et stabilt mønster.

Figur 2 viser hvordan andelen som regner seg som religiøse varierer mellom forskjellige grupper og over tid. Vi finner en svak nedgang i religiøsitet både blant de aller yngste og i den eldste aldersgruppen. Vi merker oss også at det nesten ikke er forskjeller mellom utdanningsnivåene. Sammen med den relativt svake sammenhengen som vi fant overfor, og som stort sett forsvant i multivariate modeller, setter disse funnene et spørsmålstegn ved hvor sentral utdanning er for sekulariseringen i samfunnet.

Personlig moral blir mer liberal

Religion er knyttet til moral, selv om folks moralsyn kan være tuftet på andre grunnlag enn religion. På samme måte som religion har også moral mange aspekter. To av de viktigste dimensjonene dreier seg om personlig moral og samfunns-moral. I Verdiundersøkelsen er folks moralsyn langs disse to dimensjonene målt ved en serie

spørsmål, der en skal ta standpunkt til om forskjellige handlinger kan rettfærdiggjøres eller ikke. Dette blir gjort langs en 10-punktskala der ytterpunktene blir markert som 1 (aldri) og 10 (alltid). Jo lavere gjennomsnittsverdi vi finner for befolkningen, jo strengere moralsyn vil gjelde for den aktuelle handlingen. Når gjennomsnittsverdien stiger betyr det at folk er mer aksepterende for den handlingen det blir spurt om. I 1996 var det et langt mindre antall handlinger som ble inkludert enn i 1982 og 1990.

Tabell 2 viser hvordan det norske folks moralsyn har utviklet seg på

Tabell 2: Holdninger til personlig moral og samfunns-moral.¹ Gjennomsnitt. 1= Kan aldri rettfærdiggjøres. 10= Kan alltid rettfærdiggjøres

	1982	1990	1996
Personlig moral			
Homoseksualitet	3,6	4,1	5,7
Prostitusjon	1,9	2,1	3,0
Abort	5,0	5,0	5,6
Skilsmisse	4,8	5,3	5,9
Dødshjelp	2,8	4,2	5,3
Selv-mord	2,2	2,6	2,6
Samfunns-moral			
Å kreve offentlige goder som du ikke har rett til	1,4	1,4	1,6
La være å betale billetter på kollektive transportmidler som buss og tog	1,6	1,7	1,9
Snyte på skatten dersom du har mulighet til det	3,3	3,1	2,7
Kjøpe noe du vet er stjålet	1,2	1,4	1,4
At noen tar imot bestikkelser i sin jobb	1,3	1,5	1,3

¹ Basert på spørsmålet: "Se på dette kortet og fortell for hver av de handlingene jeg leser opp, om du mener slike handlinger alltid kan rettfærdiggjøres, aldri kan rettfærdiggjøres, eller noe midt imellom? Hvor på denne skalaen vil du plassere deg selv når det gjelder å rettfærdiggjøre hver enkelt av disse handlingene?"

områder der vi har spurt om det samme i alle tre årene. Et raskt blikk på fordelingen viser at endringene har vært størst for personlig moral. På dette området er det for mange av handlingene en markant økning av gjennomsnittstallene. Det betyr at det har skjedd en liberalisering av den personlige moralen. Siden handlingene som er tatt med er svært forskjellige, antyder dette at forandringene kan innebære en bred prosess i retning av større toleranse. Det er fremdeles sterkt restriktive vurderinger av prostitusjon, selv om det også her har skjedd en bevegelse i liberal retning (fra et gjennomsnitt på 1,9 i 1982 til 3,0 i 1996). For selvmord og abort er forandringene meget små, men drar i samme retning.

Liberaliseringen skjer i alle grupper

Liberaliseringen som vi observerer i den personlige moralen gjør det interessant å gjennomføre en mer detaljert analyse av hvordan tendensen til moralsk liberalisering fordeles seg i befolkningen. Vi er også interesserte i hva som kan forklare utviklingen, noe som er et langt vanskeligere spørsmål. Selv om vi følger Halman og Vloet (1994) som omtaler de forskjellige holdningene som tilhørende en og samme moral-dimensjon, er det flere grunner til også å studere dem enkeltvis. Begrunnelsen for dette er at flere av holdningene er relativt distinkte, og at de utgjør selvstendige temaer i samfunnsdebatten.

I tabell 3 ser vi nærmere på tre av de moralske holdningene som har endret seg mest siden 1982: Holdningene til homoseksualitet, skilsmisse og dødshjelp. Som forventet finner vi at både høy alder og høy religiøsitet bidrar til restriktive personlige moralske vurderinger. Effekten av kjønn er mer sammensatt.

Tabell 3: Holdninger til personlig moral i forskjellige grupper.¹
Gjennomsnitt

	Homoseksualitet			Skilsmisse			Dødshjelp		
	1982	1990	1996	1982	1990	1996	1982	1990	1996
Kjønn									
Mann	3,3	3,5	4,8	4,9	5,1	5,8	3,0	4,5	5,6
Kvinne	3,9	4,8	6,6	4,7	5,5	6,1	2,6	4,0	5,0
Alder									
18-24 år	4,6	5,1	6,5	5,8	5,7	6,3	3,4	4,9	6,2
25-44 år	4,0	4,8	6,5	5,1	5,6	6,2	3,0	4,6	5,7
45-66 år	3,2	3,3	5,1	4,6	5,0	5,9	2,6	3,8	4,8
67-79 år	2,4	2,3	3,5	3,7	4,2	4,8	2,0	3,2	3,9
Utdanning									
Lav	2,8	3,0	3,9	4,2	4,7	4,9	2,1	3,8	4,6
Middels	3,7	4,2	5,5	5,0	5,4	5,9	2,9	4,5	5,5
Høy	4,0	4,8	6,9	5,2	5,5	6,6	3,1	4,4	5,5
Tro på religiøse dogmer									
0 dogmer	4,3	4,8	6,0	5,7	5,9	6,7	3,7	5,3	6,4
1-5 dogmer	3,8	4,1	5,9	4,9	5,2	6,0	2,9	4,3	5,5
6 dogmer	1,9	2,6	4,0	3,5	4,1	4,5	1,7	2,4	3,5
Religion, allmennreligiøsitet									
Ikke en religiøs person	4,2	4,7	6,0	5,3	5,8	6,4	3,3	4,9	5,9
En religiøs person	2,9	3,5	5,3	4,3	4,7	5,4	2,2	3,5	4,5

¹ Se notene 1 og 2, tabell 1 og note 1, tabell 2.

For synet på skilsmisse finner vi for eksempel at mønsteret varierer. I 1982 var kvinner marginalt mer restriktive til at ektefolk kunne gå fra hverandre, mens de både i 1990 og 1996 var litt mer liberale enn menn. Hovedmønsteret er ellers at endringene i liberal retning kan observeres i alle undergrupper. Senere analyser vil gå dypere inn i de prosesser som kan ligge til grunn for endringene.

Her vil vi avgrense oss til å ta opp sammenhengen mellom religion og den personlige moralen. Flere modeller kan tenkes for hvordan denne sammenhengen kan utvikle seg over tid. Den enkleste er at religion innebærer en beskyttelse mot liberaliserende krefter. Vi tenker oss da at særlig den dogmatiske religiøsitet

vil underbygge restriktive vurderinger av både homoseksualitet, skilsmisse og dødshjelp. Religiøsiteten fremstår som et forsvarsverk mot de liberaliserende kreftene i samfunnet. Vi forventer oss derfor at endringen i liberal retning ikke vil finne sted blant de mest religiøse, eller i alle fall være svakere her enn blant de ikke-religiøse. Et raskt blikk på tabellen viser at denne modellen ikke får støtte. Utviklingen i liberal retning skjer også blant mennesker som regner seg som religiøse, og blant dem som tror på de tradisjonelle dogmene. Det er heller ingen generell tendens til at utviklingen i liberal retning er svakere i disse gruppene. Denne konklusjonen får også støtte når vi underkaster materialet en mer fullstendig statistisk analyse med kontroll for

flere variabler samtidig, og med alternative operasjoniseringer av religiøsitet.

Samfunnsmoralen holder stand

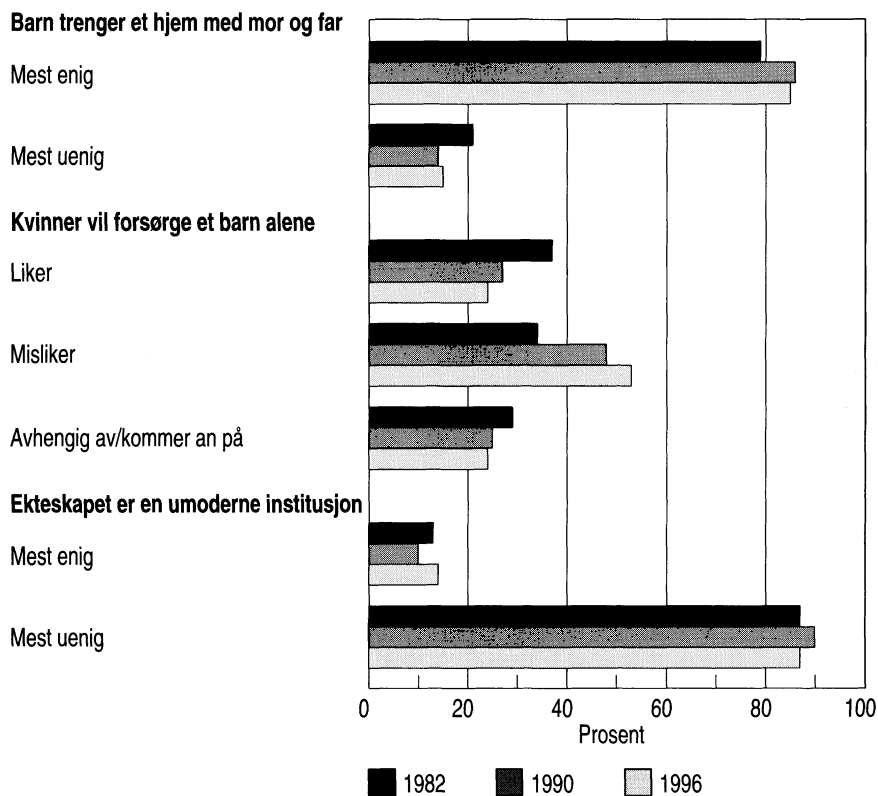
For de fem handlingene som inngår i begrepet samfunnsmoral er det nærmest ingen utvikling over tid. Moralsynet er sterkt restriktivt. Skattesnyteri er den handlingen som folk er relativt minst fordømmende til. Men her har utviklingen beveget seg i mer restriktiv retning, fra et gjennomsnitt på 3,3 i 1982 og 3,1 i 1990, til 2,7 i 1996. Utviklingen er ikke dramatisk, men sammenholdt med stabiliteten i de andre holdningene som inngår i samfunnsmoralen er den likevel signifikant. En nærmere undersøkelse viser at den svake forbedringen i skattemoralen ikke er begrenset til en enkelt gruppe. Økningen er særlig sterk i de yngste aldersgruppene.

Det er grunn til å tro at årsakskjedene er forskjellige fra de faktorer som har betydning for den personlige samfunnsmoralen. Det er sannsynlig at politiske faktorer spiller en rolle. Eksempelvis kan det tenkes at offentlige kampanjer for å bedre samfunnsmoralen kan virke inn. En hypotese er derfor at de forskjellige kampanjene mot svart arbeid og mot skatteunndragelse som vi har hatt i Norge i løpet av de siste årene, kan ha bidratt til den svake forbedringen av skattemoralen som vi her ser.

Troen på den tradisjonelle familien er sterk

Familien er en av de institusjonene som har forandret seg mest i løpet av de siste tre-fire tiårene. Utviklingen går mot en mindre klar rolledeling mellom kvinner og menn, beskrevet ved stikkord som: Sterkt økt yrkesdeltakelse av gifte kvinner i arbeidsmarkedet, flere samboende

Figur 3: Holdninger til familie og ekteskap.¹ Prosent

¹ Figuren er basert på spørsmålene:

"Dersom noen sier at et barn trenger et hjem med både far og mor for å få en lykkelig oppvekst, ville du da være mest enig eller mest uenig?"

"Dersom en kvinne vil ha et barn som hun ønsker å forsørge alene, uten å ha et fast forhold til en mann, ville du like eller mislike det?"

"Er du mest enig eller uenig i følgende utsagn: Ekteskapet er en umoderne institusjon?"

Kilde: Verdiundersøkelsene

relativt til gifte, og en sterk økning i skilsmisseraten (Brandth og Moxnes 1996). Det er derfor naturlig å stille spørsmål ved om grunnleggende verdier og holdninger til familie og samliv også har endret seg. Slike verdier kan dreie seg om ulike forhold: Familiens plass i samfunnet, forholdet mellom ektefellene, forholdet mellom foreldre og barn, og forholdet mellom kjernefamilien og den utvidede familie og slekt.

Figur 3 viser fordelingen på tre spørsmål:

- Om en er enig eller uenig i påstanden om at barn trenger et hjem med både far og mor for å få en lykkelig oppvekst.
- Om en er enig eller uenig i påstanden om at ekteskapet er en umoderne institusjon.
- Om en liker eller misliker at en kvinne vil ha et barn for å forsørge det alene uten å ha et fast forhold til en mann.

En overveldende andel er enig i påstanden om at barn trenger et hjem med både mor og far. Det er også en svak tendens til at denne andelen øker - fra 79 prosent i 1982 til 86 prosent i 1990 og 85 prosent i 1996. Påstanden om at ekteskapet er en umoderne institusjon blir forkastet av et overveldende flertall som er forholdsvis konstant: 87 prosent, 90 prosent og 87 prosent i de tre årene.

Hvordan en stiller seg til en kvinne som vil ha barn for å forsørge det alene viser et mer sammensatt bilde. Her ble det tillatt tre svarkategorier, like, mislike og avhengig av, kommer an på. I 1982 var det litt flere som sa de likte dette enn mislikte, 37 prosent mot 34 prosent, mens en stor gruppe, 29 prosent sa at det var avhengig av omstendigheter, mv. Andelen som inntok det ubestemte standpunktet var også forholdsvis stor i 1990 og 1996,

henholdsvis 25 prosent og 24 prosent. Den største forskyvningen skjer mellom andelen som sier at de enten liker eller misliker dette. Andelen som liker gikk ned til 27 prosent i 1990 og 24 prosent i 1996, og prosentandelen som misliker steg til 48 i 1990 og 53 i 1996.

Samlet kan vi i alle fall hevde at tradisjonelle verdier som familie og ekteskap ikke har blitt svekket i løpet av perioden på 14 år. I den grad

det har skjedd en endring, har den heller skjedd i retning av å styrke verdiene.

En nærmere analyse viser at menn har mer tradisjonelle familieverdier enn kvinner. Alder og tro på religiøse dogmer bidrar også til tradisjonelle verdier. Virkningen av utdanning er svakere, og er heller ikke konsistent over de tre undersøkelsene. En multivariat analyse bekrefter dette.

Stabilitet og forandring

I denne artikkelen har vi presentert noen første analyser av det norske folks religiøse og moralske verdier i perioden 1982-1996. Dette er bare noen få av de temaene som den norske Verdiundersøkelsen tar opp. Vi finner elementer av både stabilitet og forandring. På noen områder er det en tendens til svekkelse av tradisjonelle verdier og holdninger, som for eksempel i liberaliseringen av den personlige moral. På andre områder er det stabilitet, som for eksempel i allmennreligiøsiteten og i forsvaret av noen av de tradisjonelle familieverdiene.

Diskusjonen av verdiendringene aktualiserer også sammenhengen mellom verdier og atferd. Verdier har betydning for atferd, men dette er ikke en perfekt sammenheng. Verdier har også karakter av idealer som vi søker å strebe mot. Det er grunn til å tro at støtten til en del tradisjonelle verdier kan forbli sterk selv om den reelle samfunnsutviklingen beveger seg i en retning som skulle undergrave disse verdiene.

Verdier kan også ha betydning for subjektiv livskvalitet (Blom og Listhaug 1988). Det er en interessant oppgave for videre forskning å studere hvilke konsekvenser endringene i verdimønsteret har for befolkningens livskvalitet og lykke.

Litteratur

Blom, Svein og Ola Listhaug (1988): Familie og livskvalitet, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 29, nr. 1.

Brandth, Berit og Kari Moxnes (red.) (1996): *Familie for tiden: Stabilitet og forandring*, Oslo: Tano Aschehoug.

Gustafsson, Göran (1994): "Religious Change in Five Scandinavian Countries, 1930-1980" i Thorleif Pettersson og Ole Riis (red.): *Scandinavian Values*, Acta Universitatis Upsaliensis, Psychologica et Sociologia Religionum 10.

Halman, Loek og Ruud de Moor (1993): "Comparative Research on Values" i Peter Ester, Loek Halman og Ruud de Moor (red.): *The Individualizing Society*, Tilburg: Tilburg University Press.

Halman, Loek og Astrid Vloet (1994): *Measuring and Comparing Values in 16 Countries of the Western World*, WORC-report, University of Tilburg.

Hellevik, Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv*, Oslo: Universitetsforlaget.

Listhaug, Ola, Anders Todal Jenssen og Hans Terje Mysen (1983): *Values in Norway: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 11, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola og Beate Huseby (1990): *Values in Norway 1990: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 29, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola, Roar Håskjold, Mari Knudsen (1997): *Values in Norway 1996: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 49, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Nergård, Trude (1986): *Religiøse verdier i den norske befolkning*, forskningsrapport nr. 21, Diakonhjemmets sosialhøgskole.

Riis, Ole (1994): "Patterns of Secularization in Scandinavia" i Thorleif Pettersson og Ole Riis (red.): *Scandinavian Values*, Acta Universitatis Upsaliensis, Psychologica et Sociologia Religionum 10.

Ola Listhaug er professor i statsvitenskap ved NTNU, og gruppeleder ved Senter for høyere studier ved Det Norske Videnskaps-Akademi 1997-1998.

Norsk barneoppdragelse i 1990-årene:

De fleste vil ha lydige, veloppdragne og ansvarfulle barn

Nordmenn har mange slags forventninger til sine barn: Ønsket om ansvarfulle, selvstendige, veloppdragne og tolerante barn står sentralt for de aller fleste. Flertallet legger imidlertid hovedvekten på en barneoppdragelse preget av ønsket om å fremme lydighet, veloppdragenhet og ansvarfølelse. Særlig gjelder dette personer med lavere utdanning. Spesielt yngre mennesker legger derimot større vekt på at barn skal utvikle egenskaper som selvstendighet, besluttsomhet og fantasi.

Odd Helge Lindseth

Hva kjennetegner norsk barneoppdragelse i 1990-årene?

I denne artikkelen¹ vil vi undersøke hva som kjennetegner den norske barneoppdragelsen i 1990-årene. Hva slags ferdigheter er det nordmenn ønsker å fremme hos barn? Hvilke ideal for barneoppdragelsen har dagens nordmenn? Vi vil i hovedsak fokusere på det vi kaller autonom og konform barneoppdragelse, som ofte betraktes som to svært ulike tilnærminger til barneoppdragelsen. Autonom barneoppdragelse forstås som ønsket om at barna skal utvikle egenskaper som selvstendighet, besluttsomhet og fantasi, mens konform barneoppdragelse forstås som ønsket om at barna skal utvikle egenskaper som lydighet, veloppdragenhet og ansvarfølelse (Henriksen 1984, Gullestad 1989).

Med utgangspunkt i de to representative Verdiundersøkelsene² fra 1990 og 1996, utført av Statistisk sentralbyrå (se Listhaugs artikkel i dette nummeret av Samfunnsspeilet), skal vi foreta en empirisk analyse av holdningene til barneoppdragelsen i den norske befolkningen på 1990-tallet. I disse to undersøkelsene ble det spurt om hvilke egenskaper som barn kan oppmuntres til å utvikle i hjemmet. Vi skal i denne artikkelen undersøke hvordan disse egenskapene fordeler seg i den norske befolkningen. Deretter vil vi forsøke å se om det eksisterer et mønster i vektleggingen av disse egenskapene. For en nærmere redegjørelse for datamaterialet, se ramme om datamaterialet.

Vi vil studere utbredelsen av autonom og konform barneoppdragelse blant ulike grupper i det norske samfunnet.³ Spesielt vil vi se nærmere på hvordan holdningene til autonom og konform barneoppdragelse varierer med yrkesstatus, utdanning og alder. Disse faktorene

er av flere forskere blitt pekt på som de viktigste skillelinjene for å forklare variasjonen i holdninger til barneoppdragelse (Henriksen 1984, Gullestad 1989). Med utgangspunkt i analysen vil vi undersøke hvilke av faktorene som har størst betydning for å forklare variasjonen i holdninger til autonom og konform barneoppdragelse.

Det er viktig å bemerke at det er nordmenns holdninger til barneoppdragelsen som skal studeres, og ikke hvordan nordmenn i praksis utøver sin barneoppdragelse. Hvilke ferdigheter man verdsetter hos sine barn er ikke nødvendigvis det samme som de ferdigheter barna faktisk utvikler. Det er ikke alltid at holdninger blir virkeliggjort til handlinger (Henriksen 1984, Gullestad 1989).

Nordmenn vektlegger mange forskjellige egenskaper hos barn

Når nordmenn blir spurt om hvilke egenskaper som barn kan oppmuntres til å utvikle i hjemmet, viser det seg at de vektlegger mange forskjellige egenskaper. Tabell 1 viser hvilke egenskaper som den norske befolkningen valgte som spesielt viktige i 1990 og 1996. Vi ser av tabellen at andelen som velger de forskjellige egenskapene varierer sterkt. Noen egenskaper har tilslutning i omtrent hele den norske befolkningen, mens andre egenskaper kun har tilslutning hos et mindretall. I 1996 ble egenskapene ansvarfølelse, selvstendighet, veloppdragenhet og toleranse alle valgt av minst to tredeler av befolkningen. Derimot ble egenskapene fantasi, besluttsomhet og lydighet alle valgt av kun omtrent en tredel. Egenskapene sparsommelighet, religiøs tro, uselviskhet og hardt arbeid ble alle valgt av omtrent en tidel av utvalget.

Datamaterialet

Datamaterialet som benyttes i denne artikkelen er fra de norske Verdiundersøkelsene fra 1990 og 1996. Det ble benyttet representative utvalg av den norske befolkningen i aldersgruppen 18-79 år. Innsamlingen ble utført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag fra professor Ola Listhaug ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitetet i Trondheim. Professor Ola Listhaug er koordinator for Verdiundersøkelsen (Listhaug og Huseby 1990, Listhaug mfl. 1997). Tilsvarende data, men med en del andre spørsmål, ble også innsamlet i 1982 (Listhaug mfl. 1983).

Følgende spørsmålsformulering ble stilt: "Her er en liste over egenskaper som barn kan oppmuntres til å utvikle i hjemmet. Hvilke, om noen, mener du er spesielt viktige? Velg inntil fem." (Listhaug og Huseby 1990, Listhaug mfl. 1997). De som ble spurt i 1990 og 1996 fikk velge mellom 11 egenskaper. Spørsmålet ble altså formulert slik at en rangering utover å velge inntil fem av de 11 egenskapene ikke var mulig. Det betyr at hvis to bestemte egenskaper ble valgt er det ikke mulig å fastslå hvilke av disse som ble rangert som viktigst.

Verdiundersøkelsene har også blitt samlet inn i en rekke andre land, hovedsakelig i Nord-Amerika og Vest-Europa. De norske og andre lands Verdiundersøkelser er en del av det internasjonale forskningsprogrammet World Values Survey (WVS).

En nærmere studie fra Statistisk sentralbyrå av de innsamlede data i Verdiundersøkelsen 1996 har vist at nettoutvalget avviker noe fra bruttutvalget og populasjonen med hensyn på alder. Derfor kan det være hensiktsmessig å veie utvalget i analyser av variabler som korrelerer sterkt med alder (Teigum 1997). Siden alder så absolutt antas å korrelere med holdninger til barneoppdragelsen valgte vi derfor å veie utvalget slik at det ble lik aldersfordelingen i populasjonen pr. 1.1.1996. Denne vektningen av utvalget ble benyttet for alle analysene i denne artikkelen. For en nærmere redegjørelse og begrunnelse for vektningen av utvalget, se Teigum 1997, spesielt tabell 5, side 11. En oversikt over vektningen av utvalget kan fås ved henvendelse til forfatteren.

Våre holdninger til barneoppdragelse er altså preget av at vi vektlegger mange forskjellige egenskaper hos barn som viktige. Det er for så vidt ikke overraskende, med tanke på nødvendigheten av en bredt sammensatt handlingskompetanse i et komplisert samfunn. Dette er også forståelig ut fra tanken om at det er godt for barn å utvikle flere ulike sider av seg selv.

Hele fire egenskaper blir av de fleste nordmenn vektlagt som viktige

egenskaper hos barn: ansvarsfølelse, selvstendighet, veloppdragenhet og toleranse. Valget av disse fire egenskapene signaliserer med andre ord ikke en sterk vektlegging av enten autonomi eller konformitet, men ønsket om en ideell kombinasjon mellom flere ulike ferdigheter hos barn. Selv om det er mangfoldet som preger nordmenns holdninger til barneoppdragelsen, er det også verdt å peke på de fire egenskapene som ble vektlagt av svært få: sparsommelighet, religiøs tro,

Tabell 1: Ulike egenskaper som vektlegges i barneoppdragelsen i 1990 og 1996, samt endringer 1990-1996 (andel som velger de enkelte egenskapene som spesielt viktige). Prosent (N)

	1990	1996	Endringer 1990-1996
Ansvarsfølelse	90	92	+2
Selvstendighet	86	88	+2
Veloppdragenhet	77	75	-2
Toleranse	64	66	+2
Fantasi	31	36	+5
Besluttsomhet	33	35	+2
Lydighet	31	26	-5
Sparsommelighet	22	14	-8
Religiøs tro	14	12	-2
Uselviskhet	10	11	+1
Hardt arbeid	7	11	+4
(N)	1 239	1 127	

Kilde: Verdiundersøkelsene 1990 og 1996, Statistisk sentralbyrå

uselviskhet og hardt arbeid. Disse egenskapene gir assosiasjoner til tradisjonell arbeidsmoral (sparsommelighet, hardt arbeid, uselviskhet) og til tradisjonell religiøsitet (religiøs tro), som er verdier som ikke står særlig høyt i det norske samfunnet.

Liten bevegelse i holdningene til barneoppdragelse i 1990-årene

Tabell 1 viser at rangeringen av de 11 egenskapene var omtrent den samme både i 1990 og i 1996. Med få unntak har det skjedd små endringer i valget av egenskaper i perioden 1990-1996. Det har vært en liten økning i tilslutningen til egenskapen fantasi, mens det har vært en liten nedgang i tilslutningen til egenskapene lydighet og sparsommelighet. Med tanke på hvordan disse variablene er målt, bør slike endringer på enkelte indikatorer tolkes med forsiktighet. Ser vi endringene i sammenheng med stabiliteten i de andre variablene som måler holdninger til barneoppdragelse,

tyder dette på at det ikke har skjedd store endringer i holdningene til barneoppdragelse i perioden 1990-1996. Vi skal derfor i det følgende konsentrere oss om holdningene til barneoppdragelsen slik de ble målt i 1996.

En forklaring på stabiliteten kan være at barneoppdragelse ikke har vært et særlig viktig tema i samfunnsdebatten i denne perioden. En annen årsak kan være at endringer av verdier og holdninger stort sett skjer relativt sakte (Inglehart 1990, Ester mfl. 1994). Siden de som ble spurt i 1990 stort sett har de samme livserfaringene som de som ble spurt i 1996, er det naturlig at de har omtrent samme holdninger til barneoppdragelsen. Hadde vi derimot studert holdninger til barneoppdragelse i et noe lenger tidsperspektiv, ville vi trolig ha kunnet registrere større endringer i holdningene. Eksempelvis har en sammenligning av to norske undersøkelser vist at tilslutningen til lydighetsidealet har sunket dramatisk i den norske befolkningen i perioden 1957-1988 (Jenssen 1990). Andre norske undersøkelser har derimot vist at lydighetsidealet og andre konforme egenskaper fortsatt er høyt verdsatt i dagens norske befolkning (Holter 1993). Amerikanske undersøkelser har rapportert om en nedgang i tilslutningen til konformitet og en økning i tilslutningen til autonomi i USA i dette århundret. Dette skyldes at de nye generasjonene som kommer til først og fremst vektlegger autonomi, mens de gamle generasjonene som faller fra først og fremst vektlegger konformitet i barneoppdragelsen. Når de eldste generasjonene dør ut etter hvert, vil tilslutningen til konformitet avta og tilslutningen til autonomi vil øke (Alwin 1990). Trolig vil dette forholdet også være gjeldende i den norske befolkningen.

Stor tilslutning til både konform og autonom barneoppdragelse

Til tross for at nordmenn vektlegger mange forskjellige egenskaper hos barn, er det naturlig å tenke seg at det eksisterer et mønster i vektleggingen av disse egenskapene. Vi er i denne sammenhengen opptatt av skillet mellom den autonome og konforme barneoppdragelsen. Vi kan si at egenskapene selvstendighet, besluttsomhet og fantasi er uttrykk for autonome verdier, mens egenskapene lydighet, veloppdragenhet og ansvarsfølelse er uttrykk for konforme verdier. Det ble konstruert to additive, summerende indekser som måler tilslutningen til henholdsvis autonome og konforme egenskaper i barneoppdragelsen. Begge disse målene fikk et verdispenn på 0-3, hvor 0 indikerer at ingen egenskaper ble valgt og 3 indikerer at alle tre egenskapene ble valgt.⁴

Flest vil ha konform barneoppdragelse

I tabell 2 presenteres tilslutningen til henholdsvis de autonome og konforme egenskapene i barneopp-

Tabell 2: Holdninger til autonomi og konformitet i barneoppdragelsen. Prosent (N)

Verdi	Autonomi	Konformitet
0. Ingen egenskaper nevnt som viktig	6	2
1. En av tre egenskaper nevnt som viktig	39	23
2. To av tre egenskaper nevnt som viktig	46	56
3. Alle tre egenskaper nevnt som viktig	10	20
Sum	101	101
(N)	1 127	1 127

Kilde: Verdiundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå

dragelsen. Hele 56 prosent av den norske befolkningen vektlegger to eller tre autonome egenskaper som viktige i barneoppdragelsen, mens 39 prosent vektlegger en av de tre autonome egenskapene. Kun 6 prosent av den norske befolkningen vektlegger ikke noen av de autonome ferdighetene som viktige i barneoppdragelsen. Samlet sett ser det altså ut til at den autonome barneoppdragelsen har stor tilslutning i den norske befolkningen.

Så mye som 76 prosent av den norske befolkningen vektlegger to eller tre konforme egenskaper som viktige i barneoppdragelsen. Vi ser også av tabell 2 at 23 prosent vektlegger en av de tre konforme egenskapene. Så få som 2 prosent vektlegger ikke noen av de konforme egenskapene som viktige. Samlet sett har altså den konforme barneoppdragelsen enda større tilslutning enn den autonome.

Ingen klar motsetning mellom oppdragsformene

Det er gode grunner til å betrakte den autonome og den konforme barneoppdragelsen som tilnærmet gjensidig utelukkende verdiorienteringer. Mye av tidligere forskning på området har fokusert på autonomi og konformitet som to svært ulike tilnærminger til barneoppdragelsen (Henriksen 1984, Gullestad 1989). Hvis det er slik at disse to tilnærmingene til barneoppdragelsen er mer eller mindre uforenelige med hverandre, vil sannsynligvis de fleste som i høy grad tilslutter seg den autonome barneoppdragelsen være de samme som i liten grad tilslutter seg den konforme barneoppdragelsen og vice versa.

For å fastslå hvorvidt dette medfører riktighet ble de to indeksene for holdninger til barneoppdragelse krysset med hverandre.⁵ Vi ser av

Tabell 3: Holdninger til autonomi i barneoppdragelsen, etter holdninger til konformitet i barneoppdragelsen. Prosent. Sum=100 (N=1 127)

	Lav konformitet	Høy konformitet
Lav autonomi	6	38
Høy autonomi	18	37

Kilde: Verdiundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå

tabell 3 at 18 prosent av den norske befolkningen vektlegger den autonome barneoppdragelsen i høy grad, samtidig som de vektlegger den konforme barneoppdragelsen i liten grad. Videre ser vi at 38 prosent av de spurte vektlegger den konforme barneoppdragelsen i høy grad, samtidig som de vektlegger den autonome i liten grad. I noe over halvparten av den norske befolkningen betraktes altså den autonome og den konforme barneoppdragelsen som to tilnærmet gjensidig utelukkende verdiorienteringer. Den konforme barneoppdragelsen står i et motsetningsforhold til den autonome barneoppdragelsen blant kun et knapt flertall av den norske befolkningen. Vi ser nemlig også av tabell 3 at så mange som 37 prosent av de spurte både vektlegger den autonome og den konforme barneoppdragelsen i høy grad. En stor del av den norske befolkningen mener altså ikke at den konforme barneoppdragelsen står i et klart motsetningsforhold til den autonome.⁶

Klassforskjeller i barneoppdragelsen

Holdningene til barneoppdragelse varierer etter hvilke samfunnsgrupper man studerer. Variasjonen er ofte blitt forbundet med variasjonen i yrkesstatus, utdanning og alder (Henriksen 1984, Gullestad

1989). Skillet mellom autonomi og konformitet i barneoppdragelsen har særlig blitt brukt for å beskrive henholdsvis middelklassens og arbeiderklassens barneoppdragelse (Henriksen 1984, Gullestad 1989). Flere forskere har oppsummert klasseforskjellene i barneoppdragelsen ved å peke på at middelklassens barneoppdragelse vektlegger autonomi, selvrealisering og mestring av omgivelsene, mens arbeiderklassens barneoppdragelse vektlegger konformitet, lydighet og tilbøyeligheten til å innordne seg andre (Henriksen 1984). Funn fra en norsk undersøkelse fra begynnelsen av 1970-tallet støtter disse antakelsene. Denne undersøkelsen viser at foreldre fra arbeiderklassen ønsker lydige barn, mens foreldre fra borgerskapet ønsker selvstendige barn (Henriksen 1984).⁷

Forskjellene i barneoppdragelse mellom middelklassen og arbeiderklassen kan forklares ved at foreldre i begge klasser verdsetter egenskaper som er i overensstemmelse med deres egne livserfaringer. Mens arbeiderklassens lave utdanningsnivå og hemmende arbeidsbetingelser fremmer konforme verdier, fremmer middelklassens høye utdanningsnivå og utviklende arbeidsbetingelser autonome verdier (Pearlin og Kohn 1966, Kohn 1969). Holdningene til den autonome og den konforme barneoppdragelsen etter yrkesstatus, utdanning og alder blir presentert i tabell 4. Her ser vi andelen som slutter seg til minst to av tre autonome eller konforme ferdigheter.

Våre funn synes å være i samsvar med tidligere forskning på området. Den autonome barneoppdragelsen står svakt blant arbeidere, mens den konforme barneoppdragelsen står høyt blant arbeidere sammenlignet med andre yrkesgrupper.

Tabell 4: Holdninger til autonomi og konformitet i barneoppdragelsen, etter yrkesstatus, utdanning og alder. Prosent (N)

	Autonomi	Konformitet
Hele befolkningen (N=1 127)	56	76
Yrkesstatus (N=1 000)		
1. Arbeidere	50	83
2. Funksjonærer	60	73
3. Profesjonelle yrker/arbeidsgivere	58	67
Utdanning (N=1 121)		
1. Mindre enn fullført videregående skole	45	83
2. Videregående skole	59	78
3. Høyere utdanning	64	65
Alder (N=1 127)		
1. 18-24 år	65	71
3. 25-44 år	65	74
4. 45-66 år	52	76
4. 67-79 år	26	82

Kilde: Verdiundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå

Høyt utdannede vil ha selvstendige barn

Forskning tyder også på at holdninger til barneoppdragelsen varierer med utdanning, det vil si at høyt utdannede mennesker vektlegger autonomi i høy grad, mens lavt utdannede mennesker vektlegger konformitet i høy grad (Pearlin og Kohn 1966, Kohn 1969, Henriksen 1984, Alwin 1990).

Våre funn synes også å være i samsvar med tidligere forskning på utdanningsområdet. Vi ser av tabell 4 at tilslutningen til den autonome barneoppdragelsen øker med økende utdanning, mens tilslutningen til den konforme barneoppdragelsen synker med økende utdanning. Den autonome barneoppdragelsen står svakt blant folk med mindre enn fullført videregående skole, mens den konforme barneoppdragelsen

står svakere blant folk med høyere utdanning.

Eldre foretrekker lydige barn

Forskning tyder også på at holdninger til barneoppdragelsen varierer med alder, det vil si hvilken generasjon man tilhører. Funn fra amerikanske undersøkelser viser for eksempel at yngre vektlegger autonomi i høyere grad enn eldre, mens eldre vektlegger konformitet i høyere grad enn yngre mennesker (Alwin 1990). Forklaringen på dette kan være at individers verdiorienteringer påvirkes av hvilken generasjon man er født inn i. Ble man født

inn i det norske samfunnet før siste krig ble man gjerne sosialisert til konforme verdier, men ble man født inn i det norske samfunnet på et senere tidspunkt, har man derimot gjerne blitt sosialisert til autonome verdier. Hver ny generasjon opplever tilværelsen annerledes enn de foregående generasjonene, og som en konsekvens av dette vil hver ny generasjon ha ulik oppfatning av hva som er mulig og ønskelig for sine barn. Forskjeller mellom generasjonene i holdninger til barneoppdragelse kan også være et resultat av at de yngste generasjonene har et høyere utdanningsnivå enn de

eldste (Alwin 1990, Gullestad 1997).

Våre funn synes også her å være i samsvar med tidligere forskning på området. Vi ser av tabell 4 at tilslutningen til den autonome barneoppdragelsen synker med økende alder, mens tilslutningen til den konforme barneoppdragelsen øker med økende alder. Spesielt lav tilslutning til den autonome barneoppdragelsen finner man i aldersgruppen over 66 år. Derimot står den konforme barneoppdragelsen spesielt sterkt blant folk i nettopp denne aldersgruppen

sammenlignet med folk i de yngre aldersgruppene.

Yngre vil ha selvstendige, besluttomme og fantasifulle barn

Holdningene til barneoppdragelsen varierer altså med nordmenns yrkesstatus, utdanning og alder. En analyse som den foregående har imidlertid den svakhet at den ikke avdekker hvilke av disse tre faktorene som er den eller de viktigste for å forklare variasjonen i holdningene til barneoppdragelsen. For å få svar på dette ble det foretatt korrelasjons- og regresjonsanalyser.⁸

Resultatene fra regresjonsanalysen viser at det i hovedsak er alder som forklarer variasjonen i holdningene til den autonome barneoppdragelsen. Forklaringskraften av både utdanning og yrkesstatus ble sterkt redusert etter at det ble kontrollert for andre variable. Dette tyder altså på at ønsket om å fremme autonomi i barneoppdragelsen først og fremst kan forklares ut fra hvilken generasjon man tilhører. De yngste generasjonene ønsker å fremme autonome egenskaper hos barn i større grad enn de eldste generasjonene.

Lavt utdannede foretrekker lydige, veloppdragne og ansvarsfulle barn

Resultatene fra regresjonsanalysen viser også at det i hovedsak er utdanning som forklarer variasjonen i holdningene til den konforme barneoppdragelsen. Forklaringskraften av både yrkesstatus og alder ble sterkt redusert etter at det ble kontrollert for andre variable. Dette tyder på at ønsket om å fremme konformitet i barneoppdragelsen først og fremst kan forklares ut fra hvor mye utdanning man har. De med lite utdanning ønsker altså å fremme konforme egenskaper hos barn i

større grad enn de med mye utdanning. Forklaringen på dette ligger trolig i at et økende utdanningsnivå fører til en nedgang i tilslutningen til tradisjonelle og kollektivistisk orienterte verdier som konformitet (Inglehart 1990, Ester mfl. 1994).

Oppsummering

Vår analyse viste at nordmenn vektlegger mange forskjellige egenskaper som barn kan oppmuntres til å utvikle i hjemmet. I 1996 ble egenskapene ansvarsfølelse, selvstendighet, veloppdragenhet og toleranse valgt av minst to tredeler av befolkningen. Derimot ble egenskapene fantasi, besluttomhet og lydighet valgt av kun omtrent en tredel av de spurte. Egenskapene sparsommelighet, religiøs tro, uselviskhet og hardt arbeid ble valgt av omtrent en av ti i utvalget. En sammenligning av holdningene i 1990 og 1996 viste at nordmenns holdninger til barneoppdragelse har vært stabil i perioden. Det er her viktig å bemerke at holdningene til barneoppdragelsen er noe som for det meste endrer seg over et lenger tidsrom.

Analysen viste videre at det er stor tilslutning til både konform og autonom barneoppdragelse i den norske befolkningen, men konform barneoppdragelse har større tilslutning enn autonom barneoppdragelse. Mens 56 prosent vektlegger to eller tre autonome egenskaper som viktige, vektlegger så mange som 76 prosent to eller tre konforme egenskaper som viktige i barneoppdragelsen. Analysen viste også at konform barneoppdragelse ikke står i et klart motsetningsforhold til autonom barneoppdragelse hos mange av de spurte.

Holdningene til barneoppdragelsen varierer med nordmenns yrkesstatus, utdanning og alder. Tilslutnin-

gen til den autonome barneoppdragelsen øker med økende yrkesstatus og med økende utdanningsnivå, men synker med økende alder. Mens tilslutningen til den konforme barneoppdragelsen synker med økende yrkesstatus og med økende utdanningsnivå, men øker med økende alder. Når vi ser nærmere på hvilke av disse faktorene som er viktigst for å forklare variasjonene i holdninger til barneoppdragelse, fant vi at holdningene til den autonome barneoppdragelsen i hovedsak blir forklart av alder, mens holdningene til den konforme barneoppdragelsen i hovedsak blir forklart av utdanning.

Det er til slutt viktig å minne om at det er nordmenns holdninger til barneoppdragelsen som vi har studert i denne artikkelen, og ikke hvordan nordmenn i praksis utøver sin barneoppdragelse. Hvilke ferdigheter nordmenn verdsetter i sine barn er ikke nødvendigvis det samme som de ferdigheter barna faktisk utvikler. Det er ikke alltid at holdninger blir virkeliggjort til handlinger, men sammenhengen mellom holdninger og handlinger i barneoppdragelsen er et annet forskningsprosjekt.

1. Denne artikkelen er en sterkt revidert versjon av Lindseth 1997.

2. Data fra Verdiundersøkelsene 1990 og 1996, i anonymisert form, er stilt til disposisjon gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Innsamlingen av data er utført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag fra professor Ola Listhaug. Verken Listhaug, Statistisk sentralbyrå eller NSD er ansvarlige for analysen av dataene eller de tolkingene som er gjort her.

3. Selv om autonom og konform barneoppdragelse står sentralt i tidligere forskning om holdninger til barneoppdragelse, eksisterer det en rekke andre tilnærminger til barneoppdragelsen som vi ikke fanger opp i denne artikkelen.

4. Forfatteren kan kontaktes for en nærmere redegjørelse for konstruksjonen av disse indeksene.
5. Forfatteren kan kontaktes for en nærmere redegjørelse for konstruksjonen av denne tabellen.
6. En korrelasjon mellom våre to mål på holdninger til barneoppdragelse på R_{xy} $-.34$ er et annet tallmessig uttrykk for dette forholdet.
7. Det må gjøres oppmerksom på at tallgrunnlaget i denne undersøkelsen var lavt: $N = 30$ fedre + 30 mødre + 30 barn = 90 personer. I noen analyser var barna ikke med av åpenbare årsaker.
8. Resultatene fra korrelasjons- og regresjonsanalysene presenteres i tabellen nedenfor. En detaljert gjennomgang av denne tabellen vil ikke bli foretatt i denne artikkelen. Gjennomgangen i teksten vil kun fokusere på de viktigste funnene som er relevante for denne artikkelens fokus. Ved siden av yrkesstatus, utdanning og alder ble en rekke andre relevante uavhengige variabler også inkludert i analysen. En nærmere beskrivelse av de uavhengige variablene i korrelasjons- og regresjonsanalysen (kodinger osv.) kan fås ved henvendelse til forfatteren.

Tabell. Korrelasjons- og regresjonsanalyse med holdninger til autonomi og konformitet i barneoppdragelsen som avhengige variabler. Korrelasjonskoeffisient R_{xy} , regresjonskoeffisienter B , β og justert R^2 . I regresjonsanalysen blir manglende data lagt på gjennomsnittet (missing meansubstitution). $N = 932$ (minimum) - $1\ 127$ (maksimum). Signifikans: * = 0.01-nivået. ** = 0.001-nivået

	Autonomi			Konformitet		
	R_{xy}	B	β	R_{xy}	B	β
Kjønn	.03	.11	.07	.04	.04	.03
Alder	-.25**	-.01	-.23**	.10**	.00	.07
Bosted	.12**	.03	.07*	-.16**	-.04	-.11**
Utdanning	.22**	.06	.11**	-.25**	-.10	-.19**
Yrkesstatus	.11**	.02	.08	-.17**	-.03	-.10*
Husholdsinntekt	.15**	.00	.05	-.06	.00	.01
Yrkesaktiv	.17**	.05	.03	-.03	.08	.05
Sivil status	.07*	.05	.03	.02	.03	.02
Barn	-.01	.14	.09	.06	.03	.02
Religiøst oppdratt	-.13**	-.06	-.04	-.03	-.10	-.07
Kirkegang	-.18**	-.07	-.15**	.01	.01	.03
Politisk syn	-.09*	-.03	-.07	.13**	.06	.14**
Justert R^2		.15			.10	

Litteratur

Alwin, Duane F. (1990): Cohort Replacement and Changes in Parental Socialization Values, *Journal of Marriage and Family* (52), May: 347-360.

Ester, Peter mfl. (red.) (1994): *The Individualizing Society: Value Change in Europe and North America*, Tilburg: Tilburg University Press.

Gullestad, Marianne (1989): *Kultur og hverdagsliv: På sporet av det moderne Norge*, Oslo: Universitetsforlaget.

Gullestad, Marianne (1997): "Fra "lydig" til "å finne seg selv": Verdioverføring mellom generasjonene i dagens Norge" i Ivar Frønes mfl. (red.): *Livsløp: Oppvekst, generasjon og sosial endring*, Oslo: Universitetsforlaget.

Henriksen, Hildur Ve (1984): "Sosialisering, familiekultur og klasse" i Harriet Holter mfl.: *Familien i klassesamfunnet*, Oslo: Pax Forlag.

Holter, Harriet (1993): "Familie og samliv" i Bjørn Alstad (red.): *Norske meninger 1946-93. Bind 2: Norge og nordmenn*, Oslo: Sigma Forlag Distribusjon.

Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton: Princeton University Press.

Jenssen, Anders Todal (1990): "Ungdommen har snart ikke respekt for noe..." Oppslutningen om autoritære verdier i Norge 1957-1988, *Tidsskrift for samfunnsforskning* (31), 4: 341-365.

Kohn, Melvin (1969): *Class and Conformity*. Homewood: The Dorsey Press. Side 189-203 i denne boken er trykt på norsk under tittelen "Konformitet og klasse" i Dag Østerberg (red.) (1990): *Handling og samfunn: Sosiologisk teori i utvalg*, Oslo: Pax Forlag.

Lindseth, Odd Helge (1997): *Ønsker dynamiske voksne dynamiske barn? Norsk barneoppdragelse i 1990-årene*. Arbeidsnotat nr. 42/1997. Lillehammer: Høgskolen i Lillehammer. Også presentert som paper under samme navn på kongressen for Nordisk Forening for Pedagogisk Forskning (NFPF jubileumskongress 1997) på Göteborgs Universitet, Göteborg, Sverige, 6.-9. mars 1997.

Listhaug, Ola mfl. (1983): *Values in Norway: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 11, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola og Beate Huseby (1990): *Values in Norway 1990: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 29, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola mfl. (1997): *Values in Norway 1996: Study Description and Codebook*, ISS-rapport nr. 49, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Pearlin, Leonard I. og Melvin L. Kohn, (1966): *Social Class, Occupation and Parental Values: A Cross-National Study*. *American Sociological Review* (31), 4. Trykt på dansk under tittelen: "Socialgruppe, beskæftigelse og foreldrenormer: En international undersøgelse" i Frans Gregersen mfl. (red.) (1979): *Klassesprog: Sociolingvistik og uddannelse - en antologi*, København: Borgen/Basis.

Teigum, Hanne Marit (1997): *Verdiundersøkelsen 1996: Dokumentasjonsrapport*, Notater 97/19, Statistisk sentralbyrå.

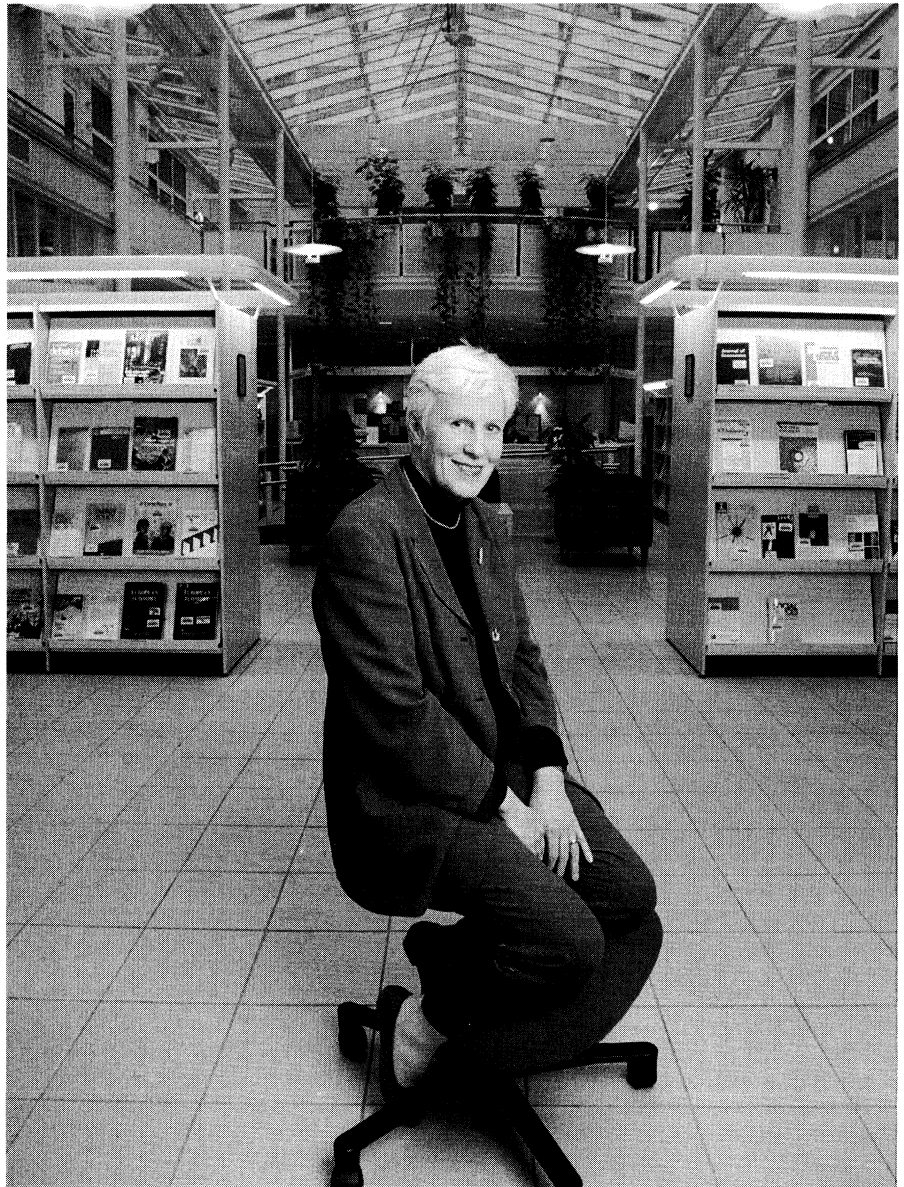
Odd Helge Lindseth er høgskolelektor ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for lærerutdanning.

En byråsjel krysser sine spor:

- Det er her jeg egentlig hører til

Eva Birkeland har vært tryggedirektør i hardt vær. Hun har vært forskningsbyråkrat, Norsk Arbeidsgiverforenings kvinnelige alibi, og ekspedisjonssjefen som fikk ansvaret for de første "Rettedøler". Men mellom mange av sine utfordrende jobber har hun valgt seg tilbake til Statistisk sentralbyrå. Nå arbeider hun med å koordinere Byråets kunnskap om arbeid og trygd: - Jeg er så glad i statistikk og tall, nå er jeg hjemme!

Dag Ellingsen

Kort CV: Eva Birkeland

1960-1962 Sommerjobb, Statistisk sentralbyrå (SSB)
 1963 Sosialøkonom fra Universitetet i Oslo
 1963-1965 Førstesekretær, Nasjonalregnskapskontoret, SSB
 1965-1971 Konsulent/avdelingssjef, Norges allmennvitenskapelige forskningsråds (NAVF) Utredningsinstitutt
 1971-1978 Byråsjef, SSB
 1979-1983 Forskningsleder, Norsk Arbeidsgiverforening (N.A.F.)
 1983-1990 Ekspedisjonssjef, Kommunal- og arbeidsdepartementet (KAD)
 1991-1996 Direktør for Rikstrygdeverket
 1997- Rådgiver, SSB
 Samt styreverv i NAVF, NTNf, SSB mm.

Byråprofilen

Samfunnsspeilet ønsker i denne serien å portrettere personer som arbeider i Statistisk sentralbyrå. Personer som vi tror våre lesere vil vite mer om, og som de i noen tilfeller kjenner fra andre sammenhenger. Vi vil lage en slik profil i annethvert nummer og starter i dette nummeret.

Birkelands nærmeste overordnede skulle for ett år siden introdusere henne for en feststemt forsamling av SSB-folk. Hva var vel mer naturlig enn at han søkte inspirasjon i kriminalstatistikken, nærmere bestemt tilbakefallsstatistikken. Her viser tallene at det er en gruppe som igjen og igjen finner veien tilbake til politiets og rettsapparatets registre, de såkalte residivister. Uten sammenlikning for øvrig: Eva Birkeland er en byråresidivist.

En blid tilbakefallsbyråkrat

I motsetning til residivister flest ser hun ut til å være såre fornøyd med sitt tilbakefallsmønster. Hun er et blidt og energisk innslag i byrålivet. I et intervju med Aftenposten i 1990, karakteriserer hun sin lederstil som "åpen og direkte." Videre skriver avisen: "Hun er ryddig, liker å ha humor rundt arbeidet, og går ikke av veien for en fleip. Hun kan samarbeide, og liker å drøfte saker med sine medarbeidere."

Dette er en attest som kan underskrives av mange av hennes nåværende og tidligere kolleger i SSB, og beskrivelsen gir vel noe av grunnen til at hun i dag jobber i en koordinatorstilling ved Avdeling for personstatistikk. Sosial- og helsedepartementet tok initiativ til stillingen, og mandatet er å koordinere de datakildene og den kunnskapen som byrået har om forholdet mellom trygd og arbeid, og om vanskeligstilte gruppers økonomi. Ser vi på hennes merittliste, ser vi at denne

jobben på mange måter er en syntese av hennes tidligere interessefelt.

Den første sommeren med SSB

Kjærlighetsforholdet til Byrået begynte en sommerdag på begynnelsen av 1960-årene. Hun studerte sosialøkonomi, og fikk sommerjobb som sekretærspirant, en tittel som definitivt er ute av byråhierarkiet. Oppgaven var å revidere industristatistikk.

Etter at utdanningen var ferdig, fikk hun regulær jobb på det som da het Nasjonalregnskapskontoret i SSB. Herunder hørte statsregnskapene, og den ferske sosialøkonomen skulle blant annet søke å finne ut av regnskapet for Nortrashipfondet, en av etterkrigstidens hete politiske poteter.

- Jeg husker ikke mange detaljene fra dette arbeidet på midten av 1960-tallet. Men Nortrashipregnskapene var kompliserte og omgitt av mystikk, og jeg arbeidet under sterk styring av min første byråsjef Thomas Schjøtz.

Ampert på kopirommet

Den samme byråsjefen drog på et halvårig utenlandsopphold, men ville samtidig være å jour med hva unge Birkeland holdt på med i Oslo. Regnskapene ble sirlig ført inn i bøker av A3-format, og alle sidene måtte kopieres og sendes til den utlendige byråsjefen. På den tiden

fantas det ett kopirom i SSB, bestyrt av en meget myndig, nærmest sint herremann.

- Jeg måtte slå i bordet med minst én byråsjef for å få ham til å innvilge kopieringen. Dette er ikke mer enn 30 år siden, men kontrasten er stor når man ser hendelsen i relasjon til dagens mailing og faksing.

Flukten fra byråsjela

- Vi som begynte her den gangen hadde klart for oss at vi ikke måtte bli her for lenge, da ville vi få det som vi kalte "byråsjela" og ville aldri komme herfra. Jeg vet ikke om det var noen byråsjel, og eventuelt hva den bestod i. Kanskje det var en slags "fotnotementalitet"? Men vi måtte altså ikke bli her for lenge.

Det ble da heller ikke mer enn to år for Birkeland i første SSB-omgang, før hun gikk over i NAVFs Utredningsinstitutt. Der var hun med på å utvikle en modell for å kunne framskrive tilbudet av høyt utdannet arbeidskraft på arbeidsmarkedet. Underveis i det seksårige oppholdet må noen ha sett hennes lederevner, for hun ble sjef for avdelingen for høyere utdanning. Men så kom dragningen til Byrået igjen.

Byråsjef i Byrået

Etter ledererfaringen fra NAVF gikk hun inn i jobben som byråsjef for Kontoret for utdanningsstatistikk, kriminalstatistikk og sosialstatistikk. Der ledet hun arbeidet med å utvikle den første modellen for hele utdanningssystemet. Hun hadde et avbrudd i byråsjefjobben for å begå et forskningsprosjekt om tilbud av arbeidskraft i 1970- og 1980-årene, men flyttet ikke lenger enn til Sosiodemografisk forskningsgruppe i SSB i en gård i kvartalet bortenfor. Dette skulle vise seg å bli hennes siste jobb med klassisk sosialøkonomisk forskningsarbeid.

Var hun ikke fornøyd med studievalget?

- Jeg har aldri angret på at jeg valgte sosialøkonomi, det var et morsomt studium. Det gir også mange muligheter for hvor man kan gå videre, slik jeg har erfart. Man blir opplært i en tenkemåte, en måte å strukturere informasjon på. Det er vel det viktigste som sitter igjen nå - og kanskje det eneste.

Arbeidsgivernes kvinnelige alibi

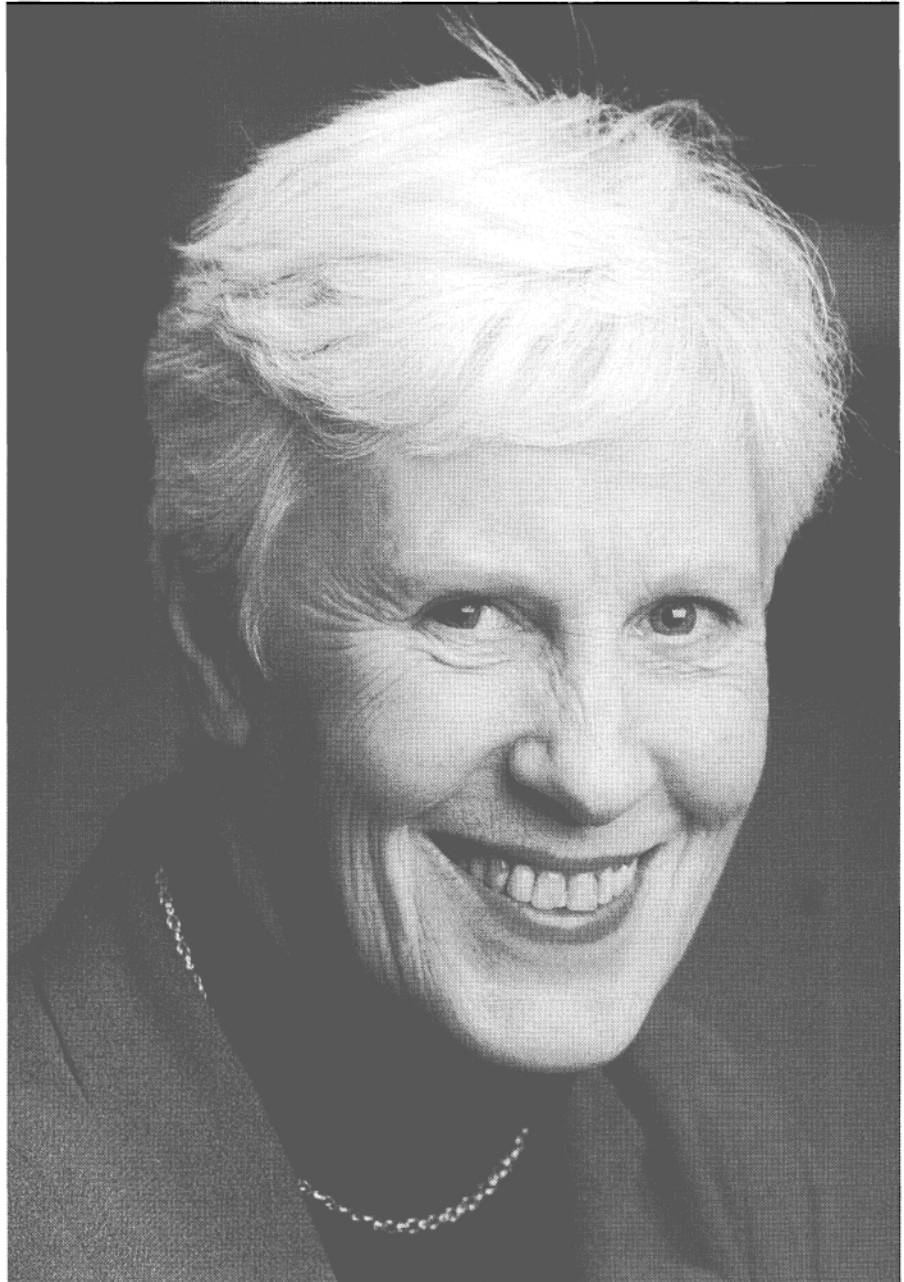
Etter opphold nummer to i SSB, bar det over til N.A.F., det vil si Norsk Arbeidsgiverforening, det vil si forløperen til dagens NHO.

- Det er vel ditt eneste besøk i privat næringsliv i løpet av karrieren, var det noen stor forskjell på offentlig og privat virksomhet?

- N.A.F. var en stor organisasjon, og det er også Byrået og flere av de andre offentlige instansene jeg har vært i. Store organisasjoner er ikke så forskjellige fra hverandre. Der jeg virkelig opplevde forskjellen var i synet på kvinner og likestilling. Jeg har flere ganger fått spørsmål om hvordan det er å jobbe i et fag som er så mannsdominert som sosialøkonomien, det er det forresten ikke lenger, og jeg har alltid svart at det ikke har vært gjort noen forskjell på menn og kvinner. Men i N.A.F. var det annerledes.

- Men var ikke Byrået også mannsdominert på den tiden?

- På akademernivået var det ikke mange kvinner. Sosialøkonomene utgjorde en høy andel av akademikerne, og blant dem var det mennene som dominerte. Men her merket vi overhodet ingen forskjellsbehandling, verken positivt eller negativt, det skjedde heller ikke i Utredningsinstituttet. Du ble bedømt etter det du gjorde. Dessuten hadde

Byrået flere kvinnelige byråsjefer før meg, og vi hadde allerede hatt Signy Arctander som fungerende direktør.

- Jeg var den kvinnen som hadde den høyeste stillingen i N.A.F. da, og det medførte at jeg ble tatt med på svært mye fordi jeg ikke var mann. Det var jo mye positiv forskjellsbehandling i det, men jeg ble

trukket fram mer enn det jeg egentlig burde, og det gir ikke bare gode følelser.

- Det minner meg om det amerikanerne kaller "Company Negro", det svarte alibiet i et ellers hvitt system?

- På en måte, ja, men langt mindre drastisk. Men jeg får si som Gro: Det var slik jeg følte det, det behøver jo ikke å ha vært slik.

I Norsk Arbeidsgiverforening var Birkeland ansvarlig for N.A.F.s forskningsengasjement. N.A.F. drev ikke egen forskning, så oppgaven bestod mer i å initiere forskning som foreningen ønsket og formidle forskningsresultater. Hun opprettet også et eget forskningsutvalg for å øke interessen blant N.A.F.-medlemmene for slik virksomhet.

Rettedøler og ungdomsgarantien

Etter å ha vært i N.A.F. droppet hun turen innom SSB, og gikk rett over i stillingen som ekspedisjonssjef i Kommunal- og arbeidsdepartementet. Hun var ansvarlig for Arbeidsavdelingen, en politisk populær avdeling som har pendlet mellom KAD og Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

- Det var en spennende tid både faglig og administrativt. Jeg var med på den første perioden med stigende arbeidsløshet i begynnelsen av 1980-årene, da vi fikk begrepet "Rettedøler". Det var daværende kommunalminister Arne Rettedals tiltak for å få folk i arbeid. Siden fikk jeg være med på å sette Arbeiderpartiets "Ungdomsgaranti" ut i livet.

Seks-sju år er nok

Hun hadde vært sju år i departementet da hun ble forespurt (departementalsk for å bli utsatt for "hodejakt", igjen avledet av "headhunting") om hun kunne tenke seg å søke stillingen som tryggedirektør.

- Jeg har aldri vært i en stilling lenger enn seks-sju år. Når man har vært i en stilling så lenge, begynner ting å skje på nytt. Så jeg hadde begynt å tenke at jeg burde finne noe annet. Og jo lenger opp i systemet du har karret deg, jo vanskeligere er det å finne noe nytt som samtidig er en utfordring.

Tøffe tider som tryggedirektør

Utfordringer skulle det bli nok av på toppen av Rikstrygdeverket, en gigant som i hennes direktørtid hadde rundt 7 500 ansatte fordelt på alle landets 440 kommuner, og ansvaret for forvaltningen av rundt 120 milliarder kroner årlig. Legg så til at departementet og politikerne tidvis sendte uklare signaler, at de ansatte strittet imot samordnende ledd på fylkesnivå, at tabloidene fokuserte på trygdemisbruk og urimelig saksbehandling, at hun arvet en dataskandale som medførte åpen TV-grilling, og at etaten hadde en noe nærsynt, regelorientert saksbehandlerkultur, så ser man at Eva Birkeland hadde seks begivenhetsrike år i Rikstrygdeverket. Hun mener mye av kritikken mot trygdeetaten er både avsporende og urimelig.

- Det er klart det er noen som ikke får de ytelsene de har krav på, mens andre får trygder og stønader de ikke er tiltenkt, men dette er mikroskopisk i forhold til de tallene vi har totalt. Etaten gjør mye for å hindre feil, blant annet med en grundig internrevisjon, så mye av kritikken føles urimelig. Medarbeidere føler seg uthengt av mediene. "TV-2 hjelper deg" var spesielle, der var det ikke mye objektivitet. Man kan også spørre seg om de virkelig hjalp kildene sine, mange har i etterkant av programmene blitt stigmatiserte i sine lokalmiljøer.

Leger utenfor kontroll

For å forebygge overforbruk av trygder må man også se på legenes refusjoner fra Folketrygden. Her er legene i en særstilling.

- Jeg synes det er et litt merkelig fenomen at legene så vidt jeg vet er de eneste som kan trekke på statskassen uten attestasjon. Når vi så prøver å skape et minimum av kon-

troll, så blir det rabalder. Ingen forslag blir akseptert fra Den Norske Lægeforening, selv om de sier at de aksepterer kontrollbehovet.

Gjennom aksjonen "Riktig takstbruk" ønsket Rikstrygdeverket å komme fram til en vid men rimelig norm for omfanget av legenes refusjoner. Noen leger viste seg å ligge svært langt i overkant av alle andre. Det var sjelden på tale å gå til anmeldelse, forholdene hadde ofte gått upåaktet hen i mange år. Men man ønsket en nærmere forklaring på hva det var ved disse legenes pasienter og praksis som gav det høye utgiftsnivået. Her ble det svært vanskelig med en dialog, både legene og Den Norske Lægeforening kom med harde utfall og gikk helt i baklås.

Tress 90: Sukk og stønn!

- Hvis jeg sier Tress 90, hva sier du da?

- Da sier jeg: Sukk og stønn!

- Kan du våkne opp midt på natten etter å ha drømt om datasystemer og overskridelser?

- Nei, riktignok var det en stor belastning og en kjedelig sak, et prosjekt som definitivt ikke gikk på skinner. Men det var ikke så skandaløse årsaker til overskridelsene som media og enkelte politikere ville ha det til. I ettertid klarer jeg ikke med min beste vilje å se at vi gjorde så mye galt, og derfor har jeg heller ikke mareritt.

- Men saken var belastende for meg fordi jeg måtte fronte, og den var belastende internt. Det tok mye tid for meg å sette meg ganske detaljert inn i IT, noe som egentlig ikke var min jobb. I den perioden brukte jeg hele livet på jobben, og Tress 90 spiste tid fra andre oppgaver som burde vært prioritert.

En av fagforeningene i trygdeataten krevde direktørens avgang, et krav som også kom fra Senterpartiets stortingsrepresentant Tove Kari Viken. Andre fagforeninger krevde å få beholde Birkeland. Resultatet var at hun ble sittende åremålstiden ut, uten å behøve å klynge seg til sjefsstolen. Da hadde hun heller gått av. Hun kunne søkt seks nye år som trygdedirektør, vurderte det seriøst, men slo heller til på tilbudet om å koordinere trygde- og arbeidsforskningen i SSB.

Hjemme igjen for godt

Mot slutten av intervjuet ser Birkeland på klokka.

- *Begynner du å få dårlig tid?*

- Nei, nå er jeg heldigvis i en jobb der jeg har kontroll over min egen tid. Jeg kan tenke gjennom en problemstilling, og kan lese en hel forskningsrapport uten å måtte gjøre det med trette øyne om kvelden.

Hun trives også med allsidigheten i sin jobb i SSB. Temafeltet er vidt, hun kommer i kontakt med folk på tvers av seksjoner og avdelinger, og hun må forholde seg til de fleste sider ved Byråets mangslungne virksomhet: Analyse, statistikk, analyseverktøyet vårt og ikke minst formidlingen. - Denne jobben er midt i blinken for meg med min bakgrunn.

Formidling som fanesak

- *Hvordan var det med "byråsjela" da du kom tilbake hit i fjor?*

- Da hadde jeg vært borte i 18 år, men like fullt følte det som å komme hjem. Selv om virksomheten er i nytt hus, og mange av medarbeiderne er skiftet ut. Skjønt det var mange mennesker jeg kjente igjen, og mange som gjenkjente meg. Men på særlig ett felt har det skjedd store endringer, og det er formidlingen. Se bare på Samfunnsspeilet, en slik popularisert presentasjon hadde

vært utenkelig før. Så på den måten har det skjedd et brudd med det jeg kalte fotnotementaliteten.

- *I det hele tatt: Formidling kan det aldri bli nok av. Byrået har gjort mye, men mottakersiden kan aldri få det skreddersydd nok. Informasjonen må være present når folk trenger den. Vi må også følge med i de problemstillingene som er oppe i samfunnsdebatten, og bruke våre data til å belyse det aktuelle. Det er jo også moro for medarbeiderne å jobbe her når det man driver med blir kjent og blir brukt.*

- *Men det er vel ikke alltid like moro å se det man jobber med når enkelte av Akersgatas mindre profesjonelle elementer har fått kloa i det?*

- Nei, jeg skjønner godt at folk er redde. Jeg tror det er særlig vanskelig å forholde seg til media på et felt der man vet mye. Men det er en del av den faglige modningen å tørre å forenkle saken mest mulig. Man må bli trygg på seg selv.

- *Det må være noe ved Byrået som arbeidsplass som gjør at du har stadige tilbakefall?*

- Jeg har alltid trivdes godt alle gangene jeg har vært her. Det er mennesker her jeg kommer overens med, og som jobber med ting som interesserer meg. Det er en avslappet, men likevel engasjert kultur. Det er ikke for stressende, men heller ikke kjedelig og trøtt. Også er jeg jo fascinert av tall, og opptatt av at ting skal være dokumentert. Når folk snakker om utviklingstendenser eller fenomener de mener å ha observert, så spør jeg alltid etter tallene, statistikken.

Dag Ellingsen er redaktør for Samfunnsspeilet og rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for leveårsstatistikk.

Enslige forsørgere og arbeidslinja

Enslige forsørgere er en svært uensartet gruppe. Hvis mennesker i denne livsfasen skal få utnyttet sin arbeidskraft, må det eksistere fleksible ordninger både i trygdesystemet og arbeidslivet. Disse funnene fra forskning i Statistisk sentralbyrå gir en viss grunn til bekymring over den nye og mindre fleksible utformingen av overgangstønaden, slik den trådte i kraft ved årsskiftet. Sannsynligvis vil den gjøre situasjonen vanskeligere for de allerede svakest stilte enslige mødrene, og særlig hvis arbeidsmarkedet skulle forverre seg.

Randi Kjeldstad

Velferds- og levekårsanalyser viser gjerne at enslige forsørgere i gjennomsnitt kommer dårligere ut enn andre grupper på en rekke områder i samfunnet. Det framkommer i noen grad også i rapporten som ligger til grunn for denne artikkelen (se ramme 3). Men det klareste funnet er at livet og levekårene i livsfasen som enslig forsørger arter seg svært forskjellig. Til tross for at det å være enslig forsørger innebærer visse fellestrekk for alle som opplever denne livsfasen, utgjør enslige forsørgere like lite som andre foreldre en ensartet gruppe mennesker. Og like lite er livsfasen som enslig forsørger kjennetegnet ved en ensartet livssituasjon eller en ensartet rekke begivenheter. Personer som opplever å bli alene med den daglige omsorgen og forsørgelsen for barn, møter den nye livssituasjonen under svært varierende forhold og med svært ulike ressurser. Dette gir ulike muligheter og begrensninger for forsørgelse og økonomisk tilpassning i eneforsørgerfasen.

Mangfoldet

Vi vil fokusere det mangfoldige bildet av enslige forsørgere, og samtidig argumentere for at likheten mellom enslige forsørgere og andre foreldre ofte er mer slående enn forskjellene. Avgjørende for hvordan den enkelte tilpasser seg livssituasjonen som enslig forsørger, er hvilken livssituasjon vedkommende er i i utgangspunktet, og hvilke individuelle og sosiale ressurser hun eller han bringer med seg inn i den nye livsfasen.

Vi setter søkelyset på eneforsørgerfasen, som en av mange livsfaser, snarere enn på enslige forsørgere som en særegen gruppe i befolkningen. Livsfasen som enslig forsørger er av ulik varighet i den enkeltes liv. Blant dem som var enslige forsørgere med barn under 16 år ved utgangen av 1990, og som inngår i det analyserte datamaterialet, var det i gjennomsnitt 55 måneder siden de var gått over i livsfasen som enslig forsørger. Samtidig hadde en

Ramme 1. Om datamaterialet

Datamaterialet som benyttes i den foreliggende analysen er intervjuopplysninger om personer som var enslige forsørgere i 1990. De er hentet fra tilleggsundersøkelsen av enslige forsørgere til Statistisk sentralbyrås (SSB) Levekårsundersøkelsen 1991, og utgjør 622 personer. Den perioden som analyseres, strekker seg fra begynnelsen av 1970-årene til 1990, i og med at de i utvalget som har vært enslige forsørgere (sammenhengende) lengst, ble det i 1975.

Materialet inneholder opplysninger på en rekke levekårsområder forut for eneforsørgerfasen og på intervjutidspunktet. I tillegg inneholder det intervjuopplysninger om yrkesdeltaking, utdanning og trygd for hver måned fra det tidspunkt vedkommende ble enslig forsørger og fram til intervjutidspunktet. På disse områdene gir dermed datamaterialet mulighet til å studere enslige forsørgeres tilpassning i et livsløpsperspektiv. Studier basert på livsløpsdata kan ofte gi et noe annet bilde enn tverrsnittsdata. For eksempel gir livsløpsdata et mer aktivt bilde av tilværelsen som enslig forsørger enn tverrsnittsdata: Andelen som har vært i jobb og/eller tatt utdanning er langt høyere når vi ser på hele livsfasen som enslig forsørger i forhold til situasjonen på ett tidspunkt.

Ramme 2. Hvem defineres som enslige forsørgere?

Enslige forsørgere utgjør her personer som, ifølge barnetrygdloven, "er alene om omsorgen" for barn under 16 år, og som mottar utvidet barnetrygd ved utgangen av 1990. Etter (da)gjeldende barnetrygdregler defineres også de som lever med samboer (som er barnløs, som har særkullsbarn eller som har nytt felles barn med vedkommende) som enslige forsørgere for sitt særkullsbarn. Det muliggjør blant annet analyse av sammenheng mellom samboerskap og økonomisk tilpasning.

firedel vært enslige forsørgere i ett og et halvt år eller mindre, mens drøyt en av ti hadde vært det i mer enn ti år. Av dem som hadde så små barn at de hadde hatt rett til overgangsstønad i folketrygden (se ramme 5) i løpet av eneforsørgerfasen, hadde en firedel hatt slik rett i mindre enn ett år, og en firedel hadde hatt det i mer enn seks år.

Å jobbe er vanligst

De fleste er i jobb i hele eller deler av den tiden de er eneforsørgere. Det gjelder også i de årene de har rett til alternativt forsørgelse gjennom folketrygden. Av eneforsørgerne pr. 1990 hadde tre av fire vært i jobb i kortere eller lengre tid i fasen med rett til overgangsstønad i folketrygden ("rettighetsfasen"), mens fire av ti hadde gått på skole. Mange oppnår dessuten høyere utdanning i løpet av denne fasen, og de fleste som tar utdanning går senere over i jobb. Tre av ti enslige forsør-

gere har både gått på skole og vært i jobb i eneforsørgerfasen.

Enslige fedre stiller sterkere

Det er imidlertid stor forskjell mellom å være enslig mor og enslig far. Det gjelder så vel hvilken livssituasjon man er i når man blir enslig forsørger, og livet som enslig forsørger. Menn utgjør bare 8 prosent av dem som gjennomlever denne livsfasen, noe som indikerer at det ikke er "hvem som helst av fedre" som blir enslige forsørgere. Mens enslige mødre har en bakgrunn som ikke skiller seg radikalt fra andre mødres, er det grunn til å tro at dagens enslige fedre på mange områder er en relativt ressurssterk gruppe.

For menn flest vil dessuten eneforsørgerfasen arte seg annerledes enn for kvinner. De er gjennomgående eldre, har bedre utdanningsbakgrunn, og er mer etablerte i yrkesli-

vet ved overgang til den nye livsfasen. De får eneansvaret for større barn, og livsfasen som enslig forsørger er ofte ganske midlertidig. Enten fordi barna deres blir store og mer selvstendige i løpet av relativt kort tid, eller fordi de raskere finner ny ektefelle eller får barn med ny samboer.

De utsatte unge kvinnene

Kvinner blir ofte enslige forsørgere som ganske unge. En av tre enslige mødre starter den nye livsfasen før fylte 25 år. Tilsvarende gjelder bare 2 prosent av fedrene. Halvparten av de "tidlige" eneforsørgerne har ikke tidligere ektefelle eller samboer, mens nesten samtlige av dem som blir enslige forsørgere mot slutten av 30-årsalderen eller senere, blir det som følge av skilsmisse eller samboerbrudd. Tidligere gifte og samboende inngår raskere i nytt samboerforhold enn de som blir enslige forsørgere som følge av fødsel utenfor samboer- eller ekteskap. De sistnevnte synes i større grad etter noen tid enten fortsatt å bo alene med barn(a) eller å gifte seg. En tredel av dem som ble enslige forsørgere før fylte 25 år, hadde ennå ikke avsluttet skolegangen. Det betyr ikke nødvendigvis at de alle var under utdanning ved overgangen til eneforsørgerfasen. Det gjelder bare en femdel, mens halvparten av de "tidlige" eneforsørgerne hadde egen lønn som hovedinntektskilde på dette tidspunktet.

Å bli enslig forsørger tidlig i livet innebærer likevel for mange å få forsørgeransvar for et lite barn uten å ha en utdannings- eller yrkesbakgrunn som gjør det mulig å fullføre seg og barnet ved lønnet arbeid. Seks av ti "tidlige" eneforsørgere mottar da også sosialhjelp i eneforsørgerfasen, mot to av ti av de "sene".

Ramme 3. Andre publikasjoner om samme emne

Undersøkelsen vil bli rapportert i sin helhet i rapporten: "Enslige forsørgere: Forsørgelse og levekår før og etter overgang til en ny livsfase", som utkommer i serien *Sosiale og økonomiske studier* i løpet av våren 1998. Samfunnsspeilet har også tidligere brakt resultater fra undersøkelsene, se særlig Randi Kjeldstads artikkel "Solid bakgrunn for egen forsørgelse?" i Samfunnsspeilet nr. 1/97.

Forskningsprosjektet har vært finansiert av Sosial- og helsedepartementet, Administrasjonsdepartementet, Barne- og familiedepartementet og Statistisk sentralbyrå.

De fleste gjør som før

Å bli enslig forsørger innebærer store endringer i tilværelsen for den enkelte. For de fleste finner vi likevel at overgangen til den nye livsfasen ikke medfører avgjørende brudd i forhold til hva de tidligere har gjort. Flertallet (åtte av ti) av skoleelevene fortsetter på skole, og flertallet (åtte av ti) av dem som var i jobb, fortsetter som yrkesaktive i hele eller deler av eneforsørgerfasen. Til tross for at forsørgelsessituasjonen og -mulighetene for øvrig forandres, for eksempel ved tap av tidligere ektefelleforsørgelse og "nyvunnet" rett til overgangsstønad, ser vi stor stabilitet i den enkeltes gjøremål før og etter overgang til den nye livsfasen. Tidligere heltidsarbeidende jobber oftest heltid også som enslige forsørgere, mens tidligere deltidsarbeidende oftest jobber deltid. De som avslutter utdanningen i eneforsørgerfasen, går gjerne over i heltidsarbeid. Å ha høy utdanning i utgangspunktet øker sannsynligheten for yrkesaktivitet og heltidsarbeid som enslig forsørger. 96 prosent av dem som startet fasen med høy utdanning, er i jobb i kortere eller lengre tid som enslig forsørger, åtte av ti i heltid.

Holdningen til å være i lønnet arbeid er imidlertid ikke mer positiv blant de høyt enn blant de lavere utdannete. Det tyder på at det å ha høy utdanning ved overgang til livsfasen som enslig forsørger har større betydning for evnen til selvforsørgelse enn for viljen til det samme. Det viser seg blant annet i sammenhengen mellom utdanningsbakgrunn og andel som mottar hjelp fra sosialkontoret i eneforsørgerfasen. Halvparten av de lavt utdannede mottar slik hjelp mot 15 prosent av de høyt utdannete. Svake ressurser eller utsatt posisjon på ett område henger ofte sammen med svake ressurser på et annet. For eksempel

har de som blir enslige forsørgere som svært unge, ofte lav eller uferdig utdanning, og de som har lav utdanning er sjeldnere i jobb og oftere hjemmевærende i utgangspunktet.

Si meg hva du gjorde før...

Dataene fra undersøkelsen har blitt analysert ved hjelp av logistiske regresjonsmodeller (se ramme 4). Litt grovt kan vi si at ved å kjenne noen sentrale trekk ved livssituasjonen til den enslige forsørgeren før vedkommende ble enslig forsørger, er vi i stand til å forutsi en hel del om hvilken forsørgelse vedkommende vil ha i eneforsørgerfasen. Å kjenne en rekke sider ved hennes/hans

livssituasjon i løpet av fasen som enslig forsørger i tillegg, bidrar ikke til å øke denne innsikten.

Ved siden av å gi et samlet mål på fruktbarheten til ulike modeller, gir regresjonsanalysen kunnskap om hvilke enkeltkjennetegn som har størst betydning for forskjeller i forsørgelsesform. Enslige mødre har langt mer varierte forsørgelsesformer enn enslige fedre. Kjønnsforskjellene i økonomisk tilpasning er imidlertid mindre tydelige når vi kontrollerer for de øvrige faktorene som inngår i modellene. Ikke desto mindre viser analysen at kvinner, også etter slik kontroll, er mer trygdeavhengige enn menn. Det kan

Ramme 4. Logistisk regresjon

Vi har analysert forskjeller i økonomisk tilpasning i eneforsørgerfasen ved hjelp av åtte nærmere definerte forsørgelsesformer. For å forenkle analysen er de aktuelle forsørgelsesformene begrenset til å omfatte de to hovedforsørgelseskildene lønnet arbeid og overgangsstønad til livsopphold i folketrygden. Forsørgelsesformene er konstruert med utgangspunkt i varigheten av yrkesdeltakingen, mottak av overgangsstønad og kombinasjoner av disse som andel av rettighetsfasens varighet. De åtte forsørgelsesformene fordeler seg naturlig i to hovedgrupper: Hovedsakelig yrkesbaserte forsørgelsesformer og hovedsakelig stønadsbaserte forsørgelsesformer. I tillegg har vi en "mellomgruppe" hvor jobb og trygd kombineres i hele rettighetsfasen.

Den enkeltes tilpasning i en eller flere av de åtte forsørgelsesformene blir analysert med utgangspunkt i et sett av forklaringsvariable. Disse variablene omfatter kjennetegn ved livssituasjonen til den enkelte ved overgang til eneforsørgerfasen, og kjennetegn ved den enkeltes levekår og livssituasjon i løpet av eneforsørgerfasen. For de yrkesaktive analyserer vi i tillegg sammenhengen mellom yrke, arbeidstid og forsørgelsesform. Denne analysen omfatter naturlig nok bare forsørgelsesformer som inkluderer lønnet arbeid.

Vi har sammenliknet to sett av regresjonsmodeller: En bakgrunns- eller livsløpsmodell, og en utvidet modell hvor bakgrunnsmodellen suppleres med kjennetegn ved livssituasjonen i løpet av eneforsørgerfasen. Analysen viser at bakgrunnsmodellen har god forklaringskraft i forhold til problemstillingene, og at livsløpsperspektivet er et særlig nyttig verktøy for å forstå prosesser som resulterer i forskjeller i økonomisk tilpasning i eneforsørgerfasen.

tyde på at kvinner lettere enn menn velger trygdeforsørgelse, selv når utgangsposisjonen og forholdene ellers er ganske like, og at menn har større motvilje mot å være varig forsørget av trygd som enslig forsørger.

Men hvor like er i realiteten "ellers like forhold" for kvinner og menn? For eksempel vil høyt utdannede og tidligere heltidsarbeidende menn tendere mot å ha høyere arbeidsinntekt enn kvinner i samme situasjon. Det vil ha betydning for hvor attraktivt og ønskelig man opplever en framtid med varig trygdeforsørgelse.

Bra å ha modenhet og livserfaring

I tillegg til forskjeller mellom kvinner og menn, finner vi tydelige forskjeller i forsørgelsesform etter alder og type husholdstilknytning ved overgangen til eneforsørgerfasen. At de som blir eneforsørgere som helt unge oftere er avhengig av trygd enn de noe eldre, har gjerne vært sett på som en følge av at de ikke har rukket å gjøre seg ferdig med utdanningen. De har også i liten grad etablert en fast, stabil tilknytning til arbeidsmarkedet. Imidlertid viser regresjonsanalysen at alderen ved overgang til eneforsørgerfasen har betydning for den økonomiske tilpasningen, også uavhengig av utdanning og yrkeserfaring. Det tolker vi som uttrykk for at modenhet og livserfaring i seg selv er avgjørende for hvordan overgangen til livsfasen enslig forsørger blir opplevd og organisert: Det å være voksen i utgangspunktet er en viktig ressurs i den nye livsfasen, uavhengig av sosioøkonomisk bakgrunn.

Noe overraskende er tidligere husholdstilknytning en av de faktorene som har størst innvirkning på den

økonomiske tilpasningen som enslig forsørger. Dette tolker vi delvis som et uttrykk for at den andre forelderen oftere er med på å dele noe av omsorgsansvaret, når han eller hun har bodd sammen med barnet tidligere. De såkalte "ugifte" mødrene er etter alt å dømme mer alene om omsorgen, og dermed sterkere bundet til hjemmet. Her må vi imidlertid ta noen forbehold i tolkningen, den interesserte henvises til den kommende rapporten, se ramme 3.

Høy utdanning motiverer for arbeid

Å ha avsluttet høyere utdanning for eneforsørgerfasen innebærer, uansett andre bakgrunnskjennetegn, at sjansen for å være yrkestilknyttet og helt uavhengig av stønad, firedobles i forhold til å ha lav utdanning. Dette tolker vi først og fremst som en effekt av at høy utdanning gir mulighet til å oppnå et lønnsnivå som gjør yrkesarbeid mer attraktivt enn stønad. Sjansen for full og stabil selvforsørging ved lønnet arbeid i hele eneforsørgerfasen er tre ganger høyere for en heltidsansatt i et yrke som krever høyere utdanning, eksempelvis lærer eller sykepleier, enn for en heltidsansatt servicearbeider, eksempelvis rengjøringshjelp.

Samtidig er det rimelig å anta at det å ha høyere utdanning bak seg, innebærer en generell økt motivasjon for å være selvforsørget ved lønnet arbeid. Riktignok uttrykker også de som har en mer fagrettet utdanning, en sterk motivasjon for yrkesarbeid, men analysen viser at fagutdanning primært innebærer en økt sjanse for å kombinere lønnsarbeid og trygd. Det kan tyde på at fagutdanning gir et dårligere grunnlag for å greie seg på lønnsinntekt alene.

Det som framfor alt er bestemmen- de for hvordan den enkelte forsørger seg (og sine barn) som enslig forsørger, er hva hun eller han hadde som sin hovedbeskjeftigelse i tiden før vedkommende ble enslig forsørger. Det å ha vært hovedsakelig hjemmeværende i tiden før eneforsørgerfasen, øker for eksempel sjansen for varig stønadsavhengighet med bortimot tre ganger i forhold til å ha vært i heltidsarbeid. Det er overgangen fra å være hjemmenværende ugift/enslig som gir særlig høy risiko for å bli varig trygdemottaker som enslig forsørger. Da er risikoen for å bli varig trygdemottaker 12 ganger så høy som om man i utgangspunktet var gift eller samboer og i heltidsarbeid.

Få går fra full jobb til stønad

For den som er i full jobb når hun eller han blir enslig forsørger, er forsørgelse på trygd lite aktuelt. Vi finner lite som tyder på at det er vanlig å avbryte en yrkestilknytning for i stedet å leve på trygd som enslig forsørger. Det gjelder først og fremst dem som i utgangspunktet var i heltidsarbeid, men også deltidsarbeidende. Men fordi de tidligere deltidsarbeidende i større grad enn de tidligere heltidsarbeidende jobber deltid også i eneforsørgerfasen, mottar de oftere redusert overgangsstønad i tillegg til yrkesinntekten. Til tross for dette tyder tallene samlet på at det også foregår en utstrakt overgang fra tidligere deltidsarbeid til fulltids selvforsørging i eneforsørgerfasen, uansett øvrige bakgrunnsforhold.

Hittil har vi sett på hvordan de enslige foreldrene forsørger seg, og sett det i sammenheng med en del trekk ved tilværelsen før de blir enslige. Sammenhengen mellom de samme forsørgelsesformene, og kjennetegn ved levekårsforholdene i løpet av eneforsørgerfasen, er langt mer

uklar. Det samlede bildet gir imidlertid en viss grunn til å antyde at lang eneforsørgerfase, og dermed langvarig eneansvar for barn, virker passiviserende i forhold til økonomisk selvforsørging: Man gror fast i en rolle som stønadsmottaker, som det med tiden blir vanskeligere og vanskeligere å komme ut av. Det er derfor grunn til å tro at tiden i en krevende livsfase i seg selv virker negativt på evnen eller viljen til selvforsørgelse.

Det å være i utdanning i eneforsørgerfasen har, naturlig nok, en viss sammenheng med mottak av overgangsstønad. Men sammenhengen mellom utdanning i eneforsørgerfasen og ustabil forsørgelsesform, dvs. endring av tilpasning i løpet av fasen, understøtter primært konklusjonen fra tidligere: Utdanning fører for mange fram til full selvforsørgelse.

Noe overraskende viser analysen at verken bostedsstrøk eller helse har noen klar effekt på økonomisk tilpasning i eneforsørgerfasen. Svak sammenheng med helse kan bety at mange enslige forsørgere trosser helseplager for å være selvforsørget ved lønnet arbeid. Svak sammenheng med bostedsstrøk tyder på at storbyens mer varierte arbeidsmarked ikke i avgjørende grad bidrar til selvforsørging.

Om man har ny samboer eller ikke i eneforsørgerfasen, ser heller ikke ut til å ha stor betydning for forskjellene i hvordan man forsørger seg. Unntaket her er den kombinerte forsørgelsesformen, idet vi finner en noe økt tendens til å kombinere yrkesdeltaking og stønad blant samboere. Å kunne dele barneomsorg og dagliglivets gjøremål med en annen, gjør det antakelig noe lettere å delta i arbeidslivet, i det minste på deltid. Samtidig gir det å kunne de-

le inntekter og utgifter med en annen, mulighet til å velge en kortere, og kanskje mindre strevsom, arbeidsdag.

Vil regelendringene svekke de svakeste?

Denne analysen er utarbeidet i en tid da stønadsordningene for enslige forsørgere har vært under sterk debatt, noe som igjen har resultert i omlegging av enkelte av stønadene. I 1994 ble grunnlaget for rett til utvidet barnetrygd for enslige forsørgere strammet inn. Kanskje enda viktigere for forsørgelsen i eneforsørgerfamilier i framtiden, er endringene i reglene for overgangsstønad i folketrygden. De inntrådte 1. januar 1998 (se ramme 5).

Den endringen i reglene for overgangsstønad som er mest kontroversiell, og som antas å ha mest alvorlige konsekvenser for den enkelte, er nedkorting av tiden med rett til overgangsstønad til tre år. Med utgangspunkt i det vi har vist tidligere er det rimelig å anta at det først og fremst vil være de enslige

forsørgerne som er svakest stilt i utgangspunktet, som vil merke konsekvensen av et mindre sjenerøst stønadssystem. Men de kvinner (og, bare unntaksvis, menn) som går over i livsfasen som enslig forsørger med særlig svakt utgangspunkt, utgjør kun en liten andel av alle. Like fullt utgjør de en gruppe som, etter all sannsynlighet, vil ha problemer med å forsørge seg og barn(a) når overgangsstønadene bortfaller etter tre år. Det kan skyldes svake arbeids- og lønnsutsikter, det kan skyldes manglende avlastingsmuligheter i hverdagen, eller begge deler.

Økt satsing på utdanning og tilrettelegging for arbeid er viktige ledd i den nye stønadsordningen. Vil dette kunne bidra til å redusere disse problemene for de svakest stilte? Analysen viser at utdanning fører til selvforsørging for mange. Utdanning er derfor åpenbart et viktig satsingsområde. Men utdanning fjerner ikke alle problemer for forsørgere med svake bakgrunnsressurser. Det er således tvilsomt om

Ramme 5. Om overgangsstønad

Ifølge folketrygdens regler gjeldende for den perioden som analysen omfatter, har enslig forsørger rett til overgangsstønad til livsopphold dersom vedkommende er alene om omsorgen for barn som ennå ikke har fullført tredje skoleår. Samboerforhold eller ugift samliv er ikke til hinder for at en person kan ansees som enslig forsørger, så lenge samboeren ikke er barnets andre forelder. Overgangsstønadens avkortet mot egen arbeidsinntekt. "Rettighetsperioden", det vil si perioden med rett til overgangsstønad, defineres i analysen som tiden fra vedkommende (siste gang) ble enslig forsørger etter reglene for utvidet barnetrygd (se ramme 2), til det året yngste barn fyller 11 år.

Inntil 1. januar 1998 ble rettighetsperiodens lengde relatert til yngste barns alder. Den kunne til og med overstige 10 år hvis vedkommende fødte flere barn i løpet av eneforsørgerfasen (i undersøkelsesutvalget var lengste registrerte rettighetsperiode 191 måneder, dvs. knapt 16 år). Etter endringene i 1998 utgjør maksimal stønadstid tre år (med mulighet for forlengelse med opptil to år fram til barnet fyller åtte år, når eneforsørgeren er under "nødvendig utdanning").

utdanning vil være et like effektivt virkemiddel i retning av full selvfor-
sørging for alle.

Nye regler, mindre fleksibilitet?

Den foreliggende analysen viser at eneforsørgere under de tidligere reglene for overgangsstønad (før januar 1998), har et svært variert tilpassingsmønster. Selvforsørging, trygdeavhengighet og kombinasjon av jobb og trygd veksler for mange i løpet av fasen. Slik muliggjør "den gamle ordningen" stor grad av fleksibilitet med hensyn til skiftende forhold i eneforsørgerens eller barnets (barnas) liv. Selv om inntektstaket for tildeling og avkorting av stønaden heves noe i det nye stønadssystemet, vil denne fleksibiliteten i den gamle ordningen bli redusert. Tidsbegrensningen skal gjelde uansett om man mottar full overgangsstønad, eller om man mottar avkortet stønad og jobber deltid. Derfor vil muligheten til gradvis overgang fra full trygdeforsørgelse, via deltidsarbeid med trygd som supplement, til full selvforsørgelse bli sterkt redusert. De nye reglene kan dermed bidra til å framtvinge "enten/eller-tilpasninger" framfor fleksible ordninger. Dette kan synes noe paradoksalt i en tid hvor slagordene for velferds-
politikken for småbarnsforeldre nettopp er fleksibilitet og valgfrihet med hensyn til organisering av arbeid, omsorg og hverdagsliv.

Arbeidslinja

Vi har analysert perioden fra midten av 1970-tallet og fram til begynnelsen av 1990-årene. Dette er på mange måter en særegen epoke i norsk historie. I løpet av disse årene har vi vært vitne til en sterk økning i kvinners utdanning og yrkesdeltaking. Det siste gjelder framfor alt kvinner i barne- og småbarnsfasen. Under de rådende forhold er det

ikke så merkelig at også enslige forsørgere flest framstår som aktive på arbeidsmarkedet og i utdannings-
systemet.

Samtidig kjennetegnes perioden av vekst og utvikling i velferdsordningene, og en sterk økning i andelen av befolkningen som lever på offentlige overføringer. Mot slutten av 1990-årene opplever vi, eller står vi foran, innstramminger i flere av de etablerte trygde- og velferdsordningene. I tillegg til å skulle bidra til å redusere veksten i offentlige utgifter, begrunnes mange av disse innstramminger ved den nære sammenhengen mellom arbeid og velferd, både for den enkelte og for samfunnet. For kvinner og menn i yrkesaktiv alder ansees lønnet arbeid som den viktigste forutsetningen for økonomisk selvstendighet, og "arbeidslinja" i sosialpolitikken er basert på at arbeidsdyktige kvinner og menn forsørger seg og sine ved eget inntektsgivende arbeid.

En stønadsordning basert på økonomisk høykonjunktur?

I grove trekk har den gunstige utviklingen på det norske arbeidsmarkedet fortsatt fra 1970-årene og fram til i dag. Men vi skal ikke se lengre enn til vårt naboland Sverige, før vi finner helt andre utviklingstrekk de senere år. I Sverige har arbeidslinja vært bærende i velferdspolitikken i en årrekke. Det har bl.a. innebåret at yrkesaktiviteten blant enslige forsørgere har vært høyere enn i Norge. I løpet av 1990-årene har imidlertid arbeidsløsheten økt kraftig i Sverige. Det gjelder særlig enslige forsørgere, som nå har en arbeidsløshet som er langt høyere enn arbeidsløsheten blant andre foreldre og gifte eller samboende mødre. I lys av utviklingen i Sverige er det ikke til å undres over at mange enslige forsørgere er engstelige for endrete konjunktur-

forhold på arbeidsmarkedet også i Norge. Kritiske røster hevder da også at de nye stønadsreglene vil bidra til økt sårbarhet for skiftende økonomiske konjunkturførhold. Ut fra vår analyse er det grunn til å tro at det særlig er de enslige unge mødrene, som står mer eller mindre helt alene om barneomsorgen, og med lite å vise til av utdanning eller tidligere arbeidserfaring, som har mest å frykte.

Randi Kjeldstad (rkj@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Hvor godt leser voksne nordmenn?

28

Et utvalg av nordmenn i alderen 16 til 65 år får i disse dager besøk av intervjuere fra Statistisk sentralbyrå som vil se hva de får ut av det de leser. Leseferdighetsundersøkelsen skal ikke først og fremst finne ut om vi har lært oss å lese eller ikke, mer interessant er det hvor godt vi leser. Forstår vi nok av all den informasjonen vi overøses med til å kunne fungere tilfredsstillende i et moderne samfunn? Undersøkelsen inngår i et internasjonalt sammenliknende prosjekt.

Egil Midtlyng og Agnes Aall Ritland

Et utvalg på 5 500 personer mellom 16 og 65 år bosatt i hele landet er trukket ut til å delta i leseferdighetsundersøkelsen. Intervjuperioden begynte i november 1997 og vil strekke seg ut sommeren 1998.

Hvorfor en leseferdighetsundersøkelse?

I de senere år er det blitt fokusert på at leseferdighet er en viktig faktor for den videre økonomiske utviklingen i de vestlige industrilandene. I vår del av verden mestrer de aller fleste lesekunsten i tradisjonell forstand. Nå er imidlertid leseferdighetsbegrepet blitt mer kompleks, og omfatter mer enn å gjøre et skille mellom det å kunne lese eller ikke kunne lese. Det forventes at vi skal kunne bearbeide og nyttiggjøre oss mange ulike typer av

skriftlig informasjon både i arbeidslivet og i fritiden. Begrepet leseferdigheter defineres som "de ferdigheter som kreves for å bearbeide informasjon for å kunne bruke skriftlig materiell som forekommer i yrkeslivet, i hjemmet og i samfunnet for øvrig" (OECD 1997). I vårt kompliserte samfunn er kravene til leseferdighet skjerpet betydelig. Den som ikke mestrer denne ferdigheten godt nok, risikerer å møte problemer både i arbeids- og dagligliv.

Økt kunnskap og kjennskap til befolkningens leseferdighet vil kunne bidra til å utvikle metoder og opplegg for å kunne forbedre nivået innenfor bestemte grupper av individer. På et samfunnsnivå er undersøkelsen viktig fordi leseferdighet betraktes som en sentral faktor for

Et omfattende samarbeidsprosjekt

Kartleggingen av leseferdigheter blant voksne i Norge gjennomføres av Statistisk sentralbyrå (SSB) i samarbeid med Senter for leseforskning i Stavanger. Statistisk sentralbyrå har ansvaret for metode og datainnsamling, mens Senter for leseforskning har det lesefaglige ansvaret for undersøkelsen. Dette innebærer at de har hatt ansvar for oversettelsen av tekstmaterialet og skal foreta den nasjonale analysen av datamaterialet. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet er sammen med Arbeids- og administrasjonsdepartementet og Arbeidsdirektoratet oppdragsgivere for den norske delen av prosjektet. Statistics Canada, som er SSBs søsterorganisasjon, er internasjonal koordinator for undersøkelsen. Det var også denne institusjonen som sammen med OECD igangsatte undersøkelsen. Forskningsinstituttet Educational Testing Service (ETS) i Princeton, USA har det metodiske ansvaret.

Internasjonal undersøkelse

Undersøkelsen er en del av et internasjonalt forskningsprogram, som forkortet omtales som SIALS (Second International Adult Literacy Study). Second indikerer at dette er den andre internasjonale leseferdighetsundersøkelsen som gjennomføres. Den første leseferdighetsundersøkelsen, forkortet kalt IALS (International Adult Literacy Study), ble gjennomført i perioden 1993-1996 i 12 land (Australia, Belgia, Canada, Irland, Nederland, New Zealand, Polen, Storbritannia, Sveits, Sverige, Tyskland og USA) (OECD 1996). SIALS skal gjennomføres i 1998 i blant annet Norge, Danmark og Finland. Høsten 1999 vil man kunne presentere sammenliknbare data om voksnes leseferdigheter fra rundt 22 land.

den økonomiske utviklingen i de vestlige industrilandene. Målsettingen for de internasjonale leseferdighetsundersøkelsene kan sammenfattes i følgende to punkter:

1. Å utvikle måleinstrumenter - undersøkelsesmetoder som gir muligheter for å kartlegge og sammenlikne leseferdighet i forhold til ulike typer av skriftlig materiale.
2. Å bruke disse instrumentene til å beskrive og sammenlikne ulike kvaliteter ved leseferdighetene blant voksne i forskjellige land.

Undersøkelsesopplegget

Det som særpreger leseferdighetsundersøkelsen er kombinasjonen av en intervjumetode med personutvalg og testingsmetoder som anvendes i forbindelse med utdanning og opplæring. Undersøkelsesopplegget består av et bakgrunnsintervju og noen leseoppgaver. Bakgrunnsintervjuet har først og fremst til formål å samle inn opplysninger om persons utdanning, opplæring og yrkesaktivitet. En persons leseferdigheter vil for en stor del avhenge av vedkommendes bakgrunn. For å få et innblikk i ulike faktorer påvirkning på en persons leseferdigheter, blir respondentene stilt noen spørsmål om egen og foreldres utdanning og etnisk bakgrunn, eget arbeid, språkferdigheter og hva og hvor mye de leser.

Leseoppgavene har ulik vanskelighetsgrad, og alle har tilknytting til situasjoner vi møter i dagliglivet. De er utviklet på bakgrunn av psykometrisk metode. Dette er en kartleggingsmetode som har til hensikt å måle ulike egenskaper ved personen på en mer objektiv måte enn hva som er mulig i vanlige intervjuundersøkelser. Når man bedømmer en persons leseferdighetsnivå inn-

går leseoppgaver på tre ulike skalaer:

- *Prosaskalaen* dekker lesekompetenser og -ferdigheter som kreves for å forstå og bruke informasjon hentet fra tekster i blant annet aviser og tidsskrifter.
- *Dokumentskalaen* omhandler leseferdigheter i forbindelse med bruk av tabeller, diagram og skjema.
- *Den kvantitative skalaen* omhandler kunnskaper og ferdigheter som kreves for å gjøre beregninger med tallmaterieell i forskjellige typer dokumenter og tekster.

Innen hvert av områdene får hver person en poengsum som beregnes ut fra antall riktige svar de får på testen. Poengsummene blir deretter skalert etter en fempunktsskala. Inndelingen av skalaen er empirisk bestemt. Den gir uttrykk for evnen til informasjonsbearbeiding, og kan anvendes til analyser blant annet på bakgrunn av opplysninger om kjønn, alder, yrke og utdanning.

Er det mange kvinnelige lærere i Hellas?

På neste side ser vi et eksempel på en av de letteste leseoppgavene. Her ser man en oversikt over andelen kvinnelige lærere i forskjellige land. Respondentene blir bedt om å identifisere andelen av lærere i Hellas som er kvinner. Dette er en oppgave innenfor den såkalte dokumentskalaen.

Kvalitetskravene til en internasjonal undersøkelse av denne typen må være strenge. Dette gjelder blant annet måten undersøkelsen gjennomføres på, og det gjelder ikke minst kvaliteten på oversettelsen av det tekstmaterialet som deltakerne skal arbeide med. For å sikre dette

best mulig, er alle deltakerlandene pålagt å gjennomføre og få godkjent en pilotundersøkelse før de får starte sin hovedundersøkelse. Her blir alle leddene testet ut kvantitativt for samtlige av deltakerlandene med tanke på sammenliknbarhet.

Fem leseferdighetsnivåer

Fempunktsskalaen som resultatene skaleres etter, deler personene inn i fem ulike nivåer på de tre leseferdighetsområdene. Nivåene er bestemt slik at:

- Nivå 1 omfatter personer med svært svake leseferdigheter.
- Nivå 2 omfatter de som bare er i stand til å lese materiale som er lettlest, enkelt utformet, og med oppgaver som ikke er vanskelige.
- Nivå 3 omfatter de som har evne til å integrere ulike informasjonskilder og løse mer sammensatte problemer.
- Nivå 4/5 omfatter de med evne til mer avansert informasjonsbearbeiding og problemløsning.

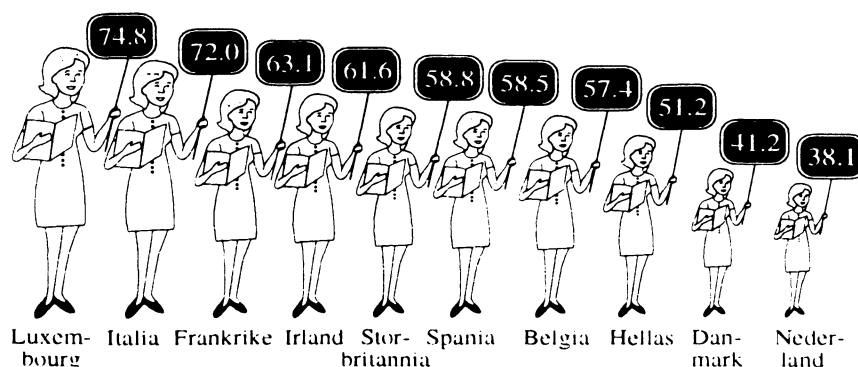
For å beherske de sammensatte kravene som det moderne samfunnet krever i arbeids- og hverdagsliv, mener ekspertene at det er nødvendig å ligge på nivå 3 eller over.

Leseferdigheter internasjonalt

Figur 1 viser den anslåtte andelen av den voksne befolkningen som ligger på de ulike leseferdighetsnivåene i de 12 deltakerlandene. Landene er rangert etter den samlede andelen som ligger på nivå 3 og nivå 4/5. Figuren viser fordelingen på prosalesing, dokumentlesing og fordelingen på kvantitativ lesing. De som ligger på nivå 1 og nivå 2 er representert i søylene under

FÅ KVINNER VED KATETERET I NEDERLAND

Det er få kvinner blant lærerne i Nederland sammenliknet med andre land. I de fleste andre land er flertallet av lærerne kvinner. Men tar vi med tallene for inspektører og rektorer, blir andelen en god del lavere, og kvinnene er i mindretall i alle land.

Prosentvis andel kvinnelige lærere (barnehage og grunnskole).

referanselinjen, og de på nivå 3 og 4/5 er representert i søylene over.

En viss andel i alle de 12 landene er fordelt på de ulike nivåene på hver av de tre leseferdighetsskalaene. Det er imidlertid store forskjeller mellom landene i fordelingen på hvert nivå. Når vi måler evnen til kvantitativ lesing, er for eksempel den samlede andelen på nivå 3 og 4/5 lik i Belgia (den flamske delen) og Sveits (den tyske delen), mens andelen på nivå 4/5 er større i den belgiske enn i den sveitsiske befolkningen.

Nær sammenheng mellom leseferdighet og jobbmuligheter

Blant de viktigste nøkkelfunnene som er gjort på basis av resultatene fra de 12 landene som allerede har gjennomført undersøkelsene er:

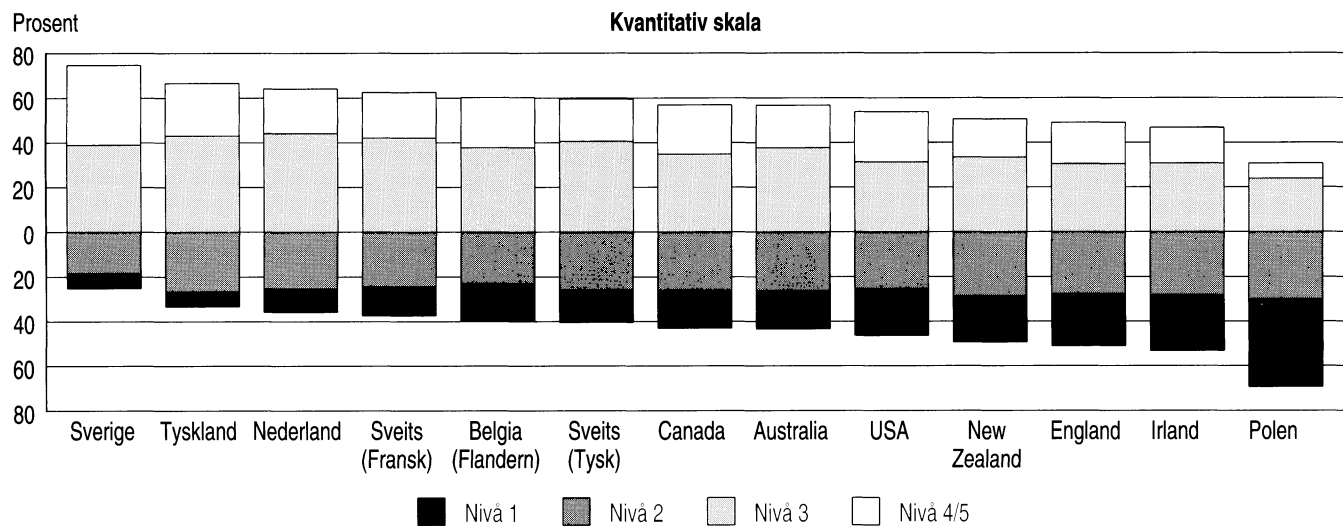
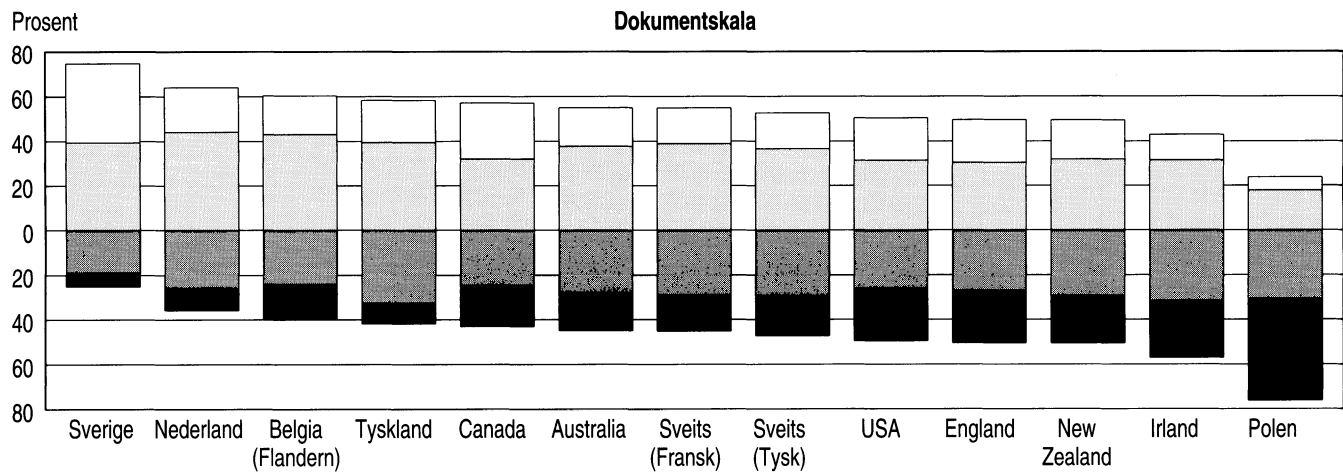
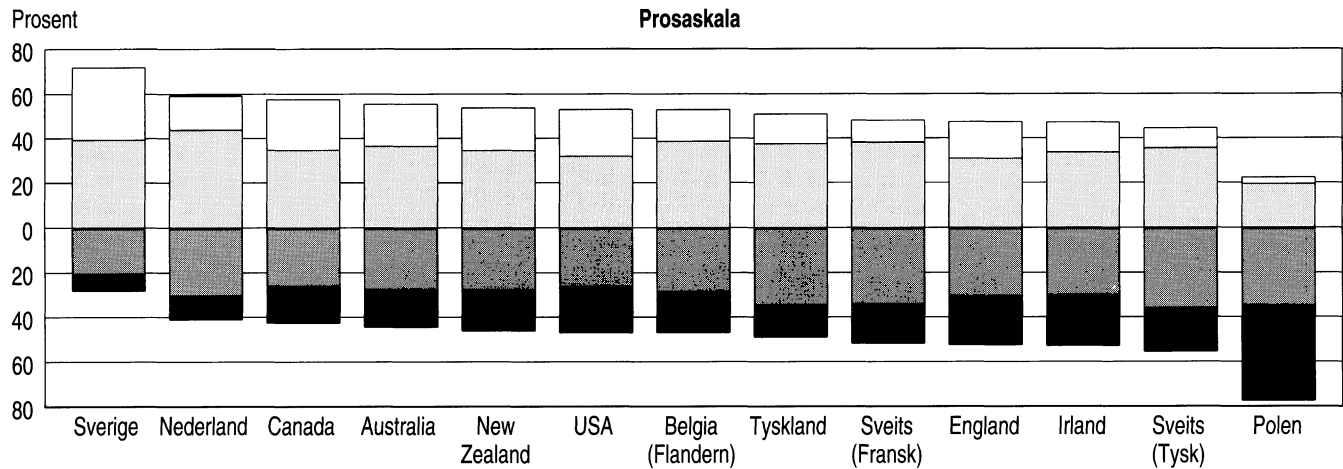
For det første er det interessante forskjeller mellom de ulike landene. Sverige peker seg ut som det landet som har størst andel av befolkningen på de tre øverste ferdighetsnivåene på alle tre skalaene. Andre land kommer også bra ut, eksempelvis Nederland og Canada, men her er det større variasjoner i utslagene på de tre forskjellige skalaene.

Polen skiller seg ut ved å komme dårligst ut på alle tre skalaene.

For det andre: Når vi ser de aktuelle landene under ett, har ca. 20 prosent av den voksne befolkningen leseferdigheter tilsvarende det som er definert som laveste nivå. Dette innebærer at de bare er i stand til å mestre helt enkle leseoppgaver i hverdagslivet. Bare et mindretall av de dårligste leserne opplever imidlertid at de har et leseproblem.

Den internasjonale undersøkelsen påviste videre at det er en nær sammenheng mellom leseferdighet og sysselsetting. Personer som fungerer på det laveste nivået med

Figur 1: Andelen av den voksne befolkningen 16-65 år, fordelt etter ulike leseferdighetsnivåer

Kilde: Literacy Skills for the Knowledge Society, OECD 1997

hensyn til leseferdighet har fire til tolv ganger så store sjanser for arbeidsledighet, sammenliknet med dem som skårer høyest. Leseferdighet synes med andre ord å være en sentral faktor for å lykkes på arbeidsmarkedet. Av de ferdighetene en person tilegner seg i løpet av en utdanning, er kanskje evnen til å lese det som gir størst økonomisk uttelling for arbeidstakerne.

Utdanningsnivå er imidlertid ikke et entydig mål for leseferdigheter. Utdanning, arbeidserfaring og dyktighet belønnes dessuten forskjellig i de ulike OECD-landene. Selv om det er en forholdsvis sterk sammenheng mellom lesedyktighet og utdanningsnivå, er den også sammensatt og paradoksal. Mange voksne har greid å nå en forholdsvis høy lesedyktighet på tross av lite utdanning. Motsatt er det også mange med lavt lesedyktighetsnivå som har en forholdsvis høy utdanning.

Leseferdigheter opprettholdes og styrkes gjennom stadig bruk. Mens skolegang er viktig for et grunnleggende fundament, viser dataene at det i hovedsak er gjennom daglige aktiviteter, enten på jobben eller hjemme, at det er mulig å forbedre sine leseferdigheter.

Hvordan står det til i Norge?

Det knytter seg selvfølgelig store forventninger til de norske resultatene. Den første offisielle publiseringen av disse vil skje samtidig med en ny publisering av de internasjonale resultatene, som tidligst vil finne sted mot slutten av 1999. Materialet vil gi en enestående mulighet til å analysere hvilken betydning leseferdighetene har i Norge, og hvordan det norske samfunnet står i forhold til andre land. Ikke minst vil dette være interessant for våre utdannings- og arbeidsmyndigheter, samt for partene i arbeidslivet.

Litteratur

OECD (1996): *Literacy, Economy and Society, Results of the First International Adult Literacy Survey.*

OECD (1997): *Literacy Skills for the Knowledge Society.*

Egil Midtlyng (*emi@ssb.no*) er planlegger i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Agnes Aall Ritland (*ari@ssb.no*) er planlegger i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Tappingen av Nord-Norge

De siste to-tre årene har mange nordlendinger pakket flytte-lassene. Sentraliseringen likner på den vi så i 1960-årene. Det er landsdelens framtid som flytter: Unge mennesker som har eller snart skal få barn. Tappingen av periferien i Nord-Norge er en langsiktig trend. Det nye i dagens situasjon er en raskt voksende flyttestrøm fra de nordnorske sentra til Sør-Norge.

Even Høydahl

Etter en periode rundt 1990 med noe nær balanse mellom innenlandske flyttinger til og fra Nord-Norge, er netto utflytting fra landsdelen kommet opp på et nivå vi må helt tilbake til siste del av 1960-tallet for å finne maken til (Statistisk sentralbyrå 1997). Samtidig er det høy netto innflytting til Oslo-området. Disse utviklingstrekkene er bakgrunnen for denne artikkelen, hvor fokus er rettet mot innenlandske flyttinger til og fra Nord-Norge og internt i landsdelen. Innvandringens betydning for folketallsutviklingen i nordnorske kommuner blir her ikke tatt opp. Dataen er hentet fra SSBs personfiler om flytting, der alle flyttinger er registrert med alder, kjønn, statsborgerskap, fra-

flyttings- og tilflyttingskommune for den som flytter.

Framtida reiser

Fødsler, dødsfall, inn- og utflyttinger er de fire demografiske faktorer som bestemmer befolkningsutviklingen i et område. Ettersom de regionale forskjeller i fruktbarhet er blitt stadig mindre, har flyttingene fått stadig større betydning for folketallsutviklingen i de deler av landet som omtales som "Distrikts-Norge". Da det først og fremst er unge mennesker som flytter, mister fraflyttingsområdene relativt flest av den delen av befolkningen som er inne i eller på terskelen til sin mest aktive reproduktive livsfase, det vil si den fasen da de fleste får

Ramme 1. Hvordan best få fram senter-/periferidimensjonen?

Statistisk sentralbyrås (SSB) sentralitetsindeks er mye brukt i analyse av regional statistikk: Hver enkelt kommune er gitt et tall for grad av sentralitet, fastlagt hovedsakelig etter størrelsen på kommunesenteret og nærhet til andre befolkningstygdepunkt. Når kommuner med lik sentralitet grupperes sammen, avdekkes ofte felles utviklingstrekk for disse kommunene. Den langsiktige trenden innen befolkningsutvikling er at de befolkningsmessig store og mest sentrale kommunene får stadig flere innbyggere, mens det tynnes ut blant innbyggerne i de små og mest perifere kommunene.

Sentralitetsindeksen har imidlertid sine begrensninger i områder der tettsteder med betydelige sentralstedsfunksjoner er så små at kommunene de tilhører blir klassifisert blant de aller mest perifere kommuner. Slike kommuner grupperes sammen med de omkringliggende periferikommunene, med den følge at senter-/periferidimensjonen blir usynlig i statistikken. En indeks som er konstruert for landet som helhet blir for grovmasket for Nord-Norge, der det er lav befolkningstetthet, få store sentra og mange små sentralsteder med store omland. Som et alternativ til sentralitetsindeksen, bygger analysen i denne artikkelen derfor på SSBs prognoseregioner. Innen den enkelte av disse regionene settes et skille mellom senterkommuner og periferikommuner. Ut fra denne inndelingen klassifiseres kommuner med viktige regionale sentra som Sortland, Leknes, Finnsnes og Kirkenes som sentrum, i stedet for som den ytterste periferi. Med denne enkle todeling mellom senterkommuner og periferikommuner, forsvinner imidlertid graderingen mellom ulik størrelse på sentralstedene, som ligger innebygd i sentralitetsindeksen.

Tabell 1: Befolkningsutvikling og sentralisering i de nordnorske prognoseregioner i perioden 1.1.1986 til 1.1.1997

Prognoseregion	Folketall 1.1.1997	Andel av befolkning i sentrum i 1997	Endring i folketal 1986-1997	Endring i andel av befolkningen i sentrum 1986-1997
		Prosent		
I alt	467 075	65	0,5	6,9
Brønnøysund	13 405	54	-1,4	8,0
Sandnessjøen	16 088	46	-5,9	2,2
Mosjøen	16 929	81	1,3	2,5
Mo i Rana	31 830	79	-0,5	0,0
Bodø	56 989	70	5,9	7,7
Fauske	20 665	45	-5,9	-2,2
Narvik	29 591	63	-6,0	5,0
Lofoten	23 132	87	-1,6	1,2
Vesterålen	31 629	28	-4,4	12,0
Harstad	32 157	72	-0,8	5,9
Bardu/Målselv	15 969	69	-5,4	1,5
Finnsnes	19 991	55	-5,9	3,8
Tromsø	71 154	81	12,2	6,6
Nord-Troms	11 971	41	-5,9	10,8
Alta	21 079	78	11,8	5,4
Hammerfest	13 428	70	-7,2	7,7
Honningsvåg	14 011	27	-5,4	-10,0
Øst-Finnmark	17 214	36	-2,7	5,9
Kirkenes	9 843	100	-0,1	0,0

barn. Stadig flere barn som "egentlig skulle" kommet til verden i Lakselv, Hattfjelldal, eller på Finnsnes, blir i stedet født på Sentralsykehuset i Akershus eller andre steder i de mest sentrale delene av landet. Som en konsekvens av flere års sentraliserende flyttinger, er barnegenerasjonen for første gang i ferd med å bli en underrepresentert gruppe i distriktene (Sørli 1995). Men det er også store regionale forskjeller både mellom ulike regioner i Nord-Norge og mellom sentrum og periferi i den enkelte region (se ramme 1).

Tabell 1 viser både befolkningsstørrelsen i de enkelte prognoseregioner (se ramme 2) og befolkningsutviklingen i perioden 1986 til 1997. Det er i alt 19 prognoseregioner i

Nord-Norge. De varierer i folketal fra Kirkenes med i underkant av 10 000 innbyggere, til Tromsø med vel 71 000 innbyggere. I antall kommuner i hver region, er det et spenn mellom Kirkenes-regionen, som består av kun en enkelt kommune, og Bodø-regionen med åtte kommuner.

Befolkningsnedgang og befolkningskonsentrasjon

Hele 14 av 19 nordnorske prognoseregioner har hatt nedgang i folketal i perioden. Fire av regionene har hatt befolkningsvekst. Regionene med universitets- og høyskolebyene Tromsø, Bodø og Alta har vært de store vekstregionene i landsdelen, som har holdt folketalet i Nord-Norge oppe i perioden. Studenter og skoleelever er imidler-

tid ikke synlige i flyttestatistikken, da studenter vanligvis ikke melder flytting til studiestedet. I den andre enden av skalaen ligger Hammerfest; den regionen som har mistet størst andel av sine innbyggere siden 1986. I alt ni av regionene har hatt en befolkningsreduksjon på over 4 prosent i løpet av de 11 årene.

Siste kolonne i tabellen viser at det med enkelte unntak har vært en betydelig konsentrasjon av befolkningen internt i regionene i samme periode. Hovedmønsteret er vekst i sentrum og tilbakegang i periferien, men altså med netto tap av befolkning i regionen totalt. Av tallene ser vi at Vesterålen (med Sortland) og Nord-Troms (med Nordreisa), peker seg ut som regionene der konsentrasjonstendensen har vært sterkest, fulgt av Brønnøysund, Bodø, Hammerfest og Tromsø. En slik konsentrasjon av befolkningen forutsetter imidlertid ikke vekst i sentrum: Narvik kommune har for eksempel 5 prosent mer av befolkningen i Narvik-regionen i 1997 enn i 1986, til tross for en svak befolkningsnedgang i regionens sentrum i perioden. Grunnen er at folketalet har gått mer ned i periferien enn i sentrum.

Sentrum har en yngre befolkning enn periferien

Figur 1 viser en demografisk konsekvens av flere år med en netto strøm av unge mennesker fra periferikommunene. I sentrumskommunene i Nord-Norge (samlet) var 28-åringene den største aldersklassen i 1996. I periferikommunene, derimot, var det flest 50-åringer. Sentrum har et relativt overskudd av unge voksne i forhold til periferien, som igjen gjør at andelen små barn er betydelig lavere i de nordnorske periferikommunene enn i de mest sentrale kommunene i landsdelen.

Ramme 2. Hva er en prognoseregion?

Prognoseregionen er et regionalt nivå mellom kommune og fylke. Disse regionene ble etablert på bakgrunn av de såkalte "primære prognoseregioner", som blant annet er brukt i befolkningsframskrivninger. Det viktigste data-grunnlaget ved etablering av enhetene var opplysninger fra folke- og boligtellingsen i 1980, der det ble samlet inn opplysninger om pendling. Prognoseregionene krysser ikke fylkesgrenser, de er aggregater av hele kommuner og de er sammenhengende. Disse regionene er grupper av kommuner som kan betraktes som funksjonelle regioner, med et senter og en periferi som har et komplementært forhold til hverandre, i og med at periferien forsyner sentrum med arbeidskraft. Sentrum vil også ha viktige sentralstedsfunksjoner i forhold til de omkringliggende kommunene.

Prognoseregionene er imidlertid ikke oppdatert etter 1980-tellingen. Men selv om prognoseregionene er basert på et 17 år gammelt pendlingsmønster, er nok hovedtrekkene i dette mønsteret likevel det samme.

Under følger en oversikt over prognoseregionene i de tre nordligste fylkene. Sentrumskommunen(e) i regionen er uthevet og i kursiv.

181 BRØNNØYSUND
1811 Bindal, 1812 Sømna,
1813 Brønnøy, 1815 Vega,
1816 Vevelstad

182 SANDNESSJØEN
1818 Herøy, **1820 Alstahaug**,
1822 Leirfjord, 1827 Dønna,
1834 Lurøy, 1835 Træna

183 MOSJØEN
1824 Vefsn, 1825 Grane,
1826 Hattfjelldal

184 MO I RANA
1828 Nesna, 1832 Hemnes,
1833 Rana

185 BODØ
1804 Bodø, 1836 Rødøy,
1837 Meløy, 1838 Gildeskål,
1839 Beiarn, 1848 Steigen,
1856 Røst, 1857 Værøy

186 FAUSKE
1840 Saltdal, **1841 Fauske**,
1842 Skjerstad, 1845 Sørfold,
1849 Hamarøy

187 NARVIK
1805 Narvik, 1850 Tysfjord,
1851 Lødingen, 1852 Tjeldsund,
1853 Evenes, 1854 Ballangen

188 LOFOTEN
1859 Flakstad,
1860 Vestvågøy,
1865 Vågan, 1874 Moskenes

189 VESTERÅLEN
1866 Hadsel, 1867 Bø,
1868 Øksnes, **1870 Sortland**,
1871 Andøy

191 HARSTAD
1901 Harstad, 1911 Kvæfjord,
1913 Skånland, 1915 Bjarkøy,
1917 Ibestad

192 BARDU/MÅLSELV
1919 Gratangen, 1920 Lavangen,
1922 Bardu, 1923 Salangen,
1924 Målselv

193 FINNSNES
1925 Sørreisa, 1926 Dyrøy,
1927 Tranøy, 1928 Torsken,
1929 Berg, **1931 Lenvik**

194 TROMSØ
1902 Tromsø, 1933 Balsfjord,
1936 Karlsøy, 1938 Lyngen,
1939 Storfjord

195 NORD-TROMS
1940 Gáivuotna - Kåfjord,
1941 Skjervøy,
1942 Nordreisa,
1943 Kvænangen

201 ALTA
2011 Guovdageaidnu -
Kautokeino, **2012 Alta**,
2014 Loppa

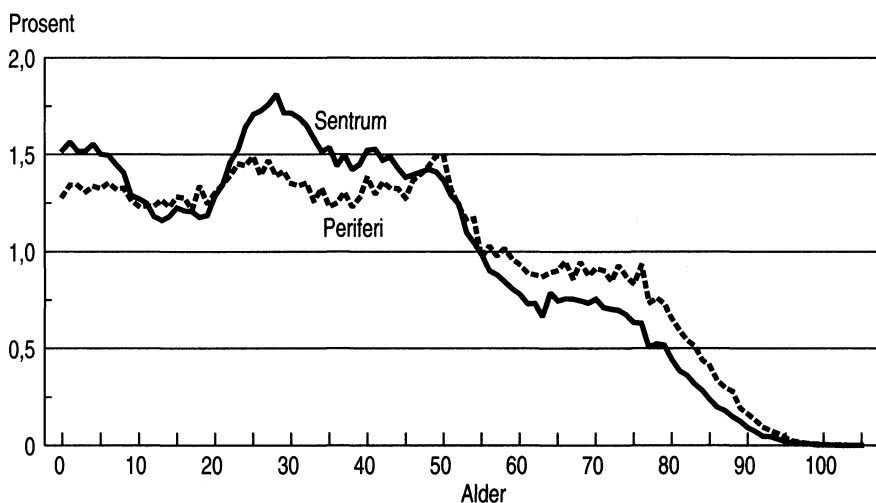
202 HAMMERFEST
2001/2004 Hammerfest,
2015 Hasvik, 2016 Sørøysund,
2017 Kvalsund, 2018 Måsøy

203 HONNINGSVÅG
2019 Nordkapp,
2020 Porsanger,
2021 Kárášjohka - Karasjok,
2022 Lebesby, 2023 Gamvik

204 ØST-FINNMARK
2002 Vardø, **2003 Vadsø**,
2024 Berlevåg, 2025 Deatnu -
Tana, 2027 Unjárga - Nesseby,
2028 Båtsfjord

205 KIRKENES
2030 Sør-Varanger

Figur 1: Aldersprofilen i befolkningen i de nordnorske sentrums- og periferikommuner i 1996

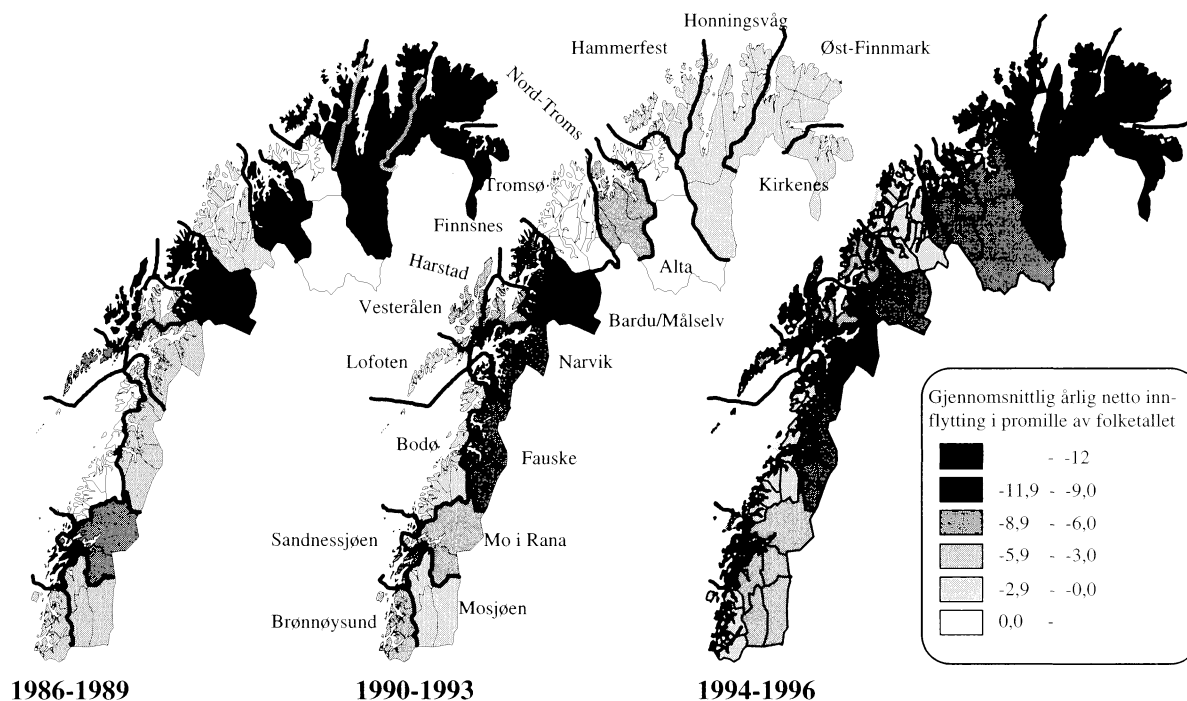
Kilde: Befolkningsstatistikk

Store variasjoner i nettoflytting til prognoseregionene

Figur 2 er et flyttekart over prognoseregionene i tre stadier: 1986-1989, 1990-1993 og 1994-1996. Mørk farge indikerer stor årlig netto utflytting, mens den lyseste skravuren betyr netto innflytting. Hovedmønsteret for regionene er høyt flytteunderskudd i første periode, fulgt av lavere underskudd i den midterste perioden og høyt flytteunderskudd igjen i siste periode. Noen regioner skiller seg imidlertid ut fra dette mønsteret, som det framgår av figur 2.

Det mest iøynefallende med figuren er de store variasjonene i Finnmark. Bak flyttemønsteret som kan leses ut av figuren, ligger mange

Figur 2: Nettoflytting for hver av de nordnorske prognoseregionene

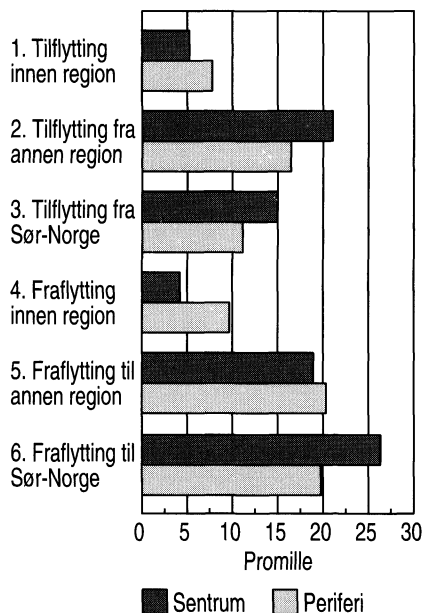

næringsrelaterte forhold som: Omstillingsprosessene i Kirkenes og Mo i Rana, nedtrapping av Forsvarets aktivitet flere steder i landsdelen, for å nevne noe. Videre var det optimisme som gikk over i pessimisme i forhold til sysselsetting i petroleumssektoren. Det har vært svært hav for fiskerinæringa, fulgt av oppgang i torskbestand og stortilt import av torsk fra Russland. Alt dette har gitt lokale og regionale utslag i flytting, uten at slike årsaksforhold blir behandlet videre her.

Periferibefolkningen flytter innen landsdelen...

Figur 3 viser de ulike typene flytting fordelt på sentrum og periferi i de nordnorske prognoseregionene pr. 1 000 av folke mengden. For å få fram strømmene mellom sentrum og periferi internt i regionene er ikke flyttinger mellom periferikommuner internt i regionene tatt med.

Figur 3: Flytterater pr. 1 000 av folke mengde. 1996

Kilde: Befolkningsstatistikk

Ramme 3. Noen begreper

De geografiske enhetene som er benyttet her er:

- 1) Prognoseregionene i Nord-Norge
- 2) Nord-Norge
- 3) Sør-Norge

Hver av de 19 prognoseregionene er delt inn i sentrum og periferi, med hele kommuner som minste geografiske enhet. I 17 av kommunene utgjør sentrum bare én enkelt kommune, da det er enkeltkommuner som peker seg ut som naturlige sentra. To av regionene har imidlertid fått to kommuner som er definert som sentrum: Lofoten, med Vågan og Vestvågøy, og Bardu-Målselv, med de to kommunene Bardu og Målselv.

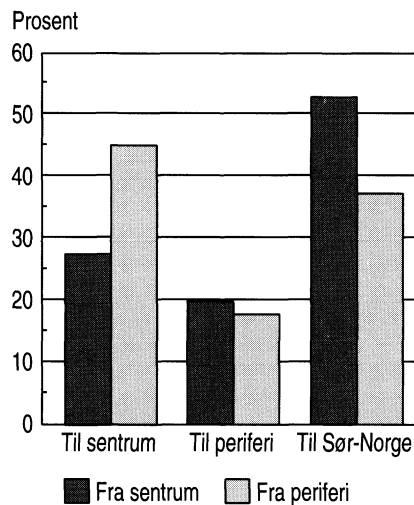
Tilflyttingen mellom sentrum og periferi internt i regionene (søylepar 1) var større som rater av folke mengden i periferien enn i sentrum. Tilflytting fra annen region (søylepar 2) og tilflytting fra Sør-Norge (søylepar 3), var imidlertid forholdsvis større for sentrum enn for periferi.

... mens folk i sentrum reiser til Sør-Norge

Fraflyttingen hadde relativt større befolkningsmessig betydning for periferien enn for sentrum både i forhold til flyttinger innen regionen (søylepar 4) og flytting til annen region (søylepar 5). Fraflyttingen til Sør-Norge (søylepar 6) var på den annen side betydelig større, sett i forhold til folketallet, fra sentrum enn fra periferien.

Figur 4 omfatter alle som flyttet fra en kommune i Nord-Norge i 1996 (også flyttinger mellom periferikommuner internt i regionene) etter kategori tilflyttingssted. Hele 53 prosent av dem som flyttet ut av en sentrumskommune, flyttet samtidig ut av landsdelen. Av dem som flyttet ut av en periferikommune, var det "kun" 37 prosent som flyttet til Sør-Norge. Periferibefolkningen flyttet altså i større grad til sentrumskommuner i landsdelen: Hele 45 prosent av alle dem som flyttet

Figur 4: Utflyttere fra sentrum og periferi, etter kategori tilflyttingssted. 1996

Kilde: Befolkningsstatistikk

fra en periferikommune, flyttet til en nordnorsk sentrumskommune. 18 prosent av utflyttingene fra periferien gikk til sentrum i samme region, mens 27 prosent flyttet til sentrum i en annen nordnorsk prognoseregion.

Flytting fra de nordnorske sentra til Sør-Norge øker fra år til år

Det som utgjør det samlede sentrum i prognoseregionene består av i alt 21 kommuner, som har vel

300 000 innbyggere. De to kommunene Tromsø og Bodø har nesten en tredjedel av folketallet i denne gruppen av kommuner. Utviklingen i disse to kommunene gir derfor betydelige utslag for sentrum som helhet.

Figur 5 viser flyttestrømmene mellom de nordnorske sentrumskommunene og Sør-Norge i perioden 1986 til 1996. Selv om de fleste flyttingene til og fra nordnorske kommuner foregikk innenfor landsdelen i perioden (se figur 3), er det flyttingene mellom Nord-Norge og Sør-Norge det fokuseres på her, da det er disse flyttingene som har variert mest over tid.¹

Figur 5 viser flyttingene til og fra landsdelen (fra og til Sør-Norge) i perioden. Det har vært større utflytting enn innflytting samtlige år, samtidig som kurvene har et betydelig "gap" i begge ender. Fra 1986 til 1988 var det en markert vekst i flytting fra Sør-Norge til sentrum i de nordnorske prognoseregioner.

Fra og med 1990 sank denne innflyttingen igjen, og har etter den tid vært stabil, med en viss nedgang igjen i 1995 og 1996. Flyttingen fra de nordnorske sentrumskommunene til Sør-Norge har variert betydelig mer. Utflyttingen ble redusert med bortimot en fjerdedel i perioden 1986-1989. Deretter fulgte seks år med uendrede tall for utflytting til Sør-Norge. Etter 1994 har det imidlertid vært en svært rask vekst i flyttestrømmene til Sør-Norge. I 1996 var det en netto utflytting fra de nordnorske sentrumskommunene til Sør-Norge på nesten 3 500 personer. Det er et interessant fenomen at inn- og utflyttingene varierer "speilvendt" i forhold til hverandre: Når utflyttingen minker, øker innflyttingen, mens innflyttingen minker når utflyttingen igjen øker.

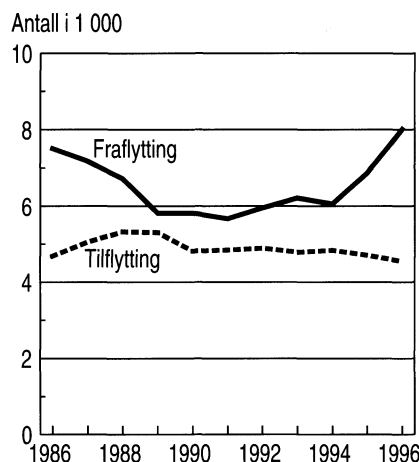
Økende flytteunderskudd mellom periferikommunene og Sør-Norge etter 1991

Periferien har hatt netto flyttetap alle år i perioden 1986-1996 i forhold til både sentrum i egen region,

til andre regioner og Sør-Norge. Flyttingene innen landsdelen har hele tiden hatt et større volum enn flyttingene over grensen til Sør-Norge, uten at det har vært dramatiske variasjoner i forholdet mellom innflytting og utflytting fra år til år. Figur 6 viser flyttingene mellom periferikommunene og Sør-Norge, der det har vært betydelige svingninger i perioden 1986-1996.

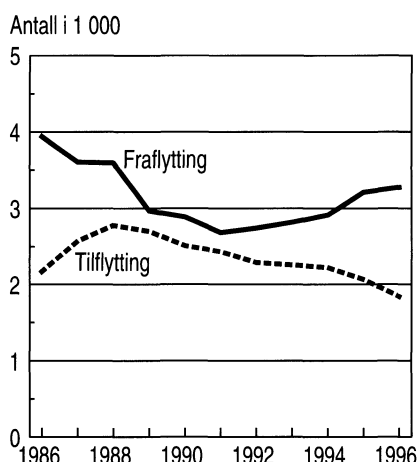
Som for sentrumskommunene er det et økende sprik mellom tiltagende flytting ut av landsdelen og minkende innflytting fra Sør-Norge. Innflyttingen fra Sør-Norge var i 1995 og 1996 nede på et lavere nivå enn noen gang tidligere i perioden. Det er likevel vesentlige forskjeller mellom periferi- og sentrumskommunene i så måte: For det første har innflyttingen fra Sør-Norge til periferien i Nord-Norge avtatt mer enn flyttingen fra Sør-Norge til sentrum. For det andre avtok vekten i utflyttingen fra periferien i 1996, mens flyttingen fra sentrum skjøt ytterligere fart i 1996.

Figur 5: Flytting fra sentrumskommuner til Sør-Norge og fra Sør-Norge til sentrumskommuner. 1996

Kilde: Befolkningsstatistikk

Figur 6: Flytting fra periferikommunene til Sør-Norge og fra Sør-Norge til periferikommunene. 1996

Kilde: Befolkningsstatistikk

Periferien mister en større andel av ungdommen

Figur 1 viser aldersprofilen i sentrums- og periferibefolkningen i Nord-Norge. I 1996 var gjennomsnittsalderen for personer over 18 år som flyttet ut av både sentrums- og periferikommunene i Nord-Norge 31 år. De voksne som flyttet til sentrumskommunene hadde en gjennomsnittsalder på 30 år, mens de som flyttet til periferikommunene var 33 år i snitt. Figur 7 gir en ytterligere utdyping av dette poenget: Her vises netto utflytting fra henholdsvis sentrums- og periferikommunene etter alder, relativt til aldersfordelingen i den totale befolkningen i disse kommunene. Av hensyn til figurens lesbarhet er ikke personer 50 år og over tatt med i framstillingen.

Netto utflytting er lik utflytting minus innflytting. Figur 7 viser hvilke aldersklasser som i størst grad tappes som følge av flyttingene.

Der kurven går under verdien null, var det netto innflytting (større innflytting enn utflytting) i de aktuelle aldersklasser i 1996. Verdien null betyr at like mange flyttet inn som ut. Ved verdier over null var det netto utflytting. Om kurven ligger over verdien 100, var netto utflytting så stor at andelen i aldersgruppen i totalbefolkningen sank i løpet av året som følge av disse flyttingene. Verdier mellom 0 og 100 betyr at det var netto utflytting, men at

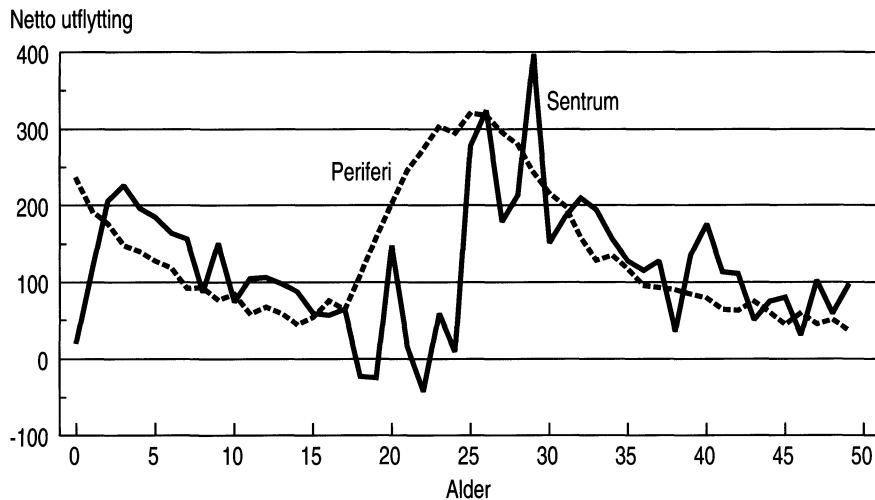
aldersgruppene utgjorde en mindre andel av flytterne enn de samme aldersgruppene utgjorde i totalbefolkningen (1.1.1996). Det var for eksempel netto utflytting av 23-åringer fra sentrumskommunene. Antallet var imidlertid så lavt at andelen 23-åringer i totalbefolkningen likevel ble høyere ved utgangen av året enn den var ved inngangen av året.

I periferien var det netto utflytting i alle aldersklasser, foruten et fåtall årganger over 75 år (ikke tatt med i figuren), som lå på null. Også i sentrum var det netto utflytting i alle aldere under 62 år, med unntak

av noen få aldersklasser rundt 20 år.

Før 1996-flyttingene var utgangspunktet at periferien hadde relativt færre ungdommer enn sentrum (figur 1). Figur 7 viser at i 1996 forsvant en større andel av disse ungdommene fra utkantkommunene enn fra sentrumskommunene gjennom innenlandske flyttinger. I løpet av året mistet periferien 1,4 prosent av folketallet gjennom innenlandske flyttinger, mens sentrum mistet 0,8 prosent. Denne flyttestrømmen tok med seg vel 4 prosent av aldersgruppen 18-35 år fra periferikommunene, mens litt over 1 prosent av

Figur 7: Netto utflyttere, etter alder 0-49 år relativt til aldersfordelingen i totalbefolkningen. 1996

Kilde: Befolkningsstatistikk

samme aldersgruppe forsvant fra sentrums kommunene.

De innenlandske flyttingene reduserte andelen personer i alle aldre mellom 18 og 35 år i periferien. I sentrums kommunene gav flyttingene som nettoresultat at andelen personer i gruppen 18-24 år, mens andelen i alderen 25-37 år sank. Flyttingene krympet altså andelen av både ungdom og unge voksne i periferibefolkningen, mens sentrum først og fremst fikk en lavere andel unge voksne. Som det går fram av figur 7, sank også andelen småbarn i befolkningen som følge av de innenlandske flyttingene.

Oppsummering

Etter noen år med forholdsvis lav årlig nedgang i folketallet gjennom innenlandske flyttinger, har utflyttingen fra Nord-Norge skutt fart igjen. De nordnorske sentrums kommunene opplever nå en sterkt økende strøm av utflyttere mot sør, samtidig som innflyttingen er forholds-

vis konstant. Med tiden vil det bli mulig å fastslå om denne strømmen utvikler seg til en langsiktig trend. For periferien er dagens flytteunderskudd mer en forsterking av en langsiktig trend, med utflytting først og fremst til nordnorske sentra, men også ut av landsdelen. Samtidig minker innflyttingen fra år til år.

På grunn av flere års netto utflytting er den nordnorske periferien i dag i en situasjon med magre kull av ungdom og unge voksne. Disse årskullene reduseres ytterligere og temmelig drastisk år for år gjennom flytting til sentra i landsdelen og til Sør-Norge. Nord-Norge tappes for folk, samtidig som det pågår en markert sentralisering innad i landsdelen.

1. Det er likevel et interessant poeng at flyttingene mellom prognoseregionene i Nord-Norge i årene 1994-1996 har vært oppe på et høyere nivå enn noen gang tidligere etter 1986. Flyttingene internt i regionene har ikke variert mye år om annet.

Litteratur

Statistisk sentralbyrå (1997): *Aktuelle befolkningstall* nr. 8/97.

Sørli, Kjetil (1995): Norsk bosettingsutvikling ved et generasjonsskille, *Samfunnsspeilet* 1995, 4, Statistisk sentralbyrå, 33-37.

Even Høydahl (eve@ssb.no) er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for befolknings- og utdanningsstatistikk.

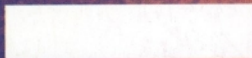
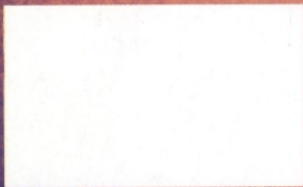
A-blad

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 1260
2201 Kongsvinger

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 1260
2201 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-mail: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4251-4
ISSN 0801-7603

Pris:
Institusjonsabonnement kr 280,- pr.år
Privatabonnement kr 190,- pr.år
Enkeltnummer kr 50,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway